
Наргис ҚОСИМОВА

**СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ
МАСАЛАЛАРИ ЎЗБЕКИСТОН ОАВ
НИГОҲИДА**

Услубий қўлланма

YEVROPA ITTIFOQI

Европа Иттифоқи

carec

**Марказий Осиё минтақавий
экологик маркази**

**Ўзбекистон журналистларини
қайта тайёрлаш маркази**

**Ўзбекистон Республикаси
«Сувчи» жамоат бирлашмаси**

**Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент — 2018**

УЎК 628.17(575.1):366.636(072)
КБК 26.22(5Ў)
76.0(5Ў)
Қ 61

Расмий тақризчилар:

*Эркин Омонов — Ўзбекистон экологик ҳаракати матбуот
хизмати раҳбари*

*Беруний Алимов — филология фанлари номзоди, ЎзДЖТУ халқаро
журналистика факультетининг катта ўқитувчиси*

Масъул муҳаррир:

*Гулнора Бобожонова — ф.ф.н., Ўзбекистон журналистларни қайта тайёр-
лаш маркази директори*

Муҳаррир:

Дармон Ибрагимов

Қосимова Н.С.

Қ 61 Сувдан фойдаланиш масалалари Ўзбекистон ОАВ нигоҳида
[Матн]: услубий қўлланма/Н. Қосимова. Марказий Осиё Мин-
тақавий экологик маркази, Ўзбекистон журналистларни қайта
тайёрлаш маркази, Т.: Чўлпон номидаги НМИУ, 2018. — 88 б.
ISBN 978-9943-5380-8-5

Услубий қўлланма Марказий Осиё Минтақавий экологик мар-
кази қўмағида Ўзбекистон журналистларни қайта тайёрлаш мар-
кази томонидан Европа Иттифоқининг «Ўзбекистоннинг кишлоқ
жойларида сув ресурсларини барқарор бошқариш» лойиҳасининг
бир қисми бўлган «Ўзбекистонда сув ва атроф-муҳит масалалари бўйича
хабардорликни ошириш ҳамда ҳамкорликни ривожлантириш
(UzWaterAware)» йўналиши доирасида тайёрланиб, у сув муаммолари ва
сувдан фойдаланиш мавзусини ёритаётган ва фаолият юритаётган жур-
налистлар, журналистика факультетларининг талабалари, экологлар,
ўқитувчилар, мутахассислар, нодавлат ноtijорат ташкилотларнинг ва-
киллари, фаоллар учун мўлжалланган.

УЎК 628.17(575.1):366.636(072)
КБК 26.22(5Ў)
76.0(5Ў)

ISBN 978-9943-5380-8-5

© Қосимова Н.С., 2018
© Чўлпон номидаги НМИУ, 2018

СУЗБОШИ

Дунё аҳолисининг қарийб 40 фоизи тоза ичимлик суви етишмайдиган жойларда истиқомат қилади. 2025 йилга келиб, ҳар 10 кишидан 6 нафари ёки 5,5 миллиард аҳоли тоза ичимлик суви танқис ҳудудда яшаш мумкин¹. Ушбу муаммо бизнинг минтақамиз учун ҳам аҳамиятлидир. Боз устига, бугунги кунда Ер юзидаги дарёларнинг ярмига яқини ифлосланган, уларнинг ресурслари тугаб бормоқда. Сув танқислиги катта иқтисодий қийинчилик билан бирга, аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатиб, ижтимоий муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Марказий Осиёда сув захираларининг қисқариши, уларнинг сифат кўрсаткичлари пасайиши ҳам энг долзарб муаммолар сирасига киради. Албатта, аҳолининг саломатлиги, келажаги бевосита тоза ичимлик суви билан боғлиқ. Келажакда аҳоли сонининг ошиб бориши билан ер усти ва ер ости сувларидан ичимлик суви сифатида фойдаланиш янада кучаяди. Шу сабабли ҳам яқин йилларда аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш, уни тежаш борасида кенг қўламли тарғибот ишларини олиб бориш муҳим.

Мазкур услубий қўлланма тренерлар, журналистлар, ўқитувчилар талабалар фаолларга мўлжалланган. У сувни тежаш ва сувдан фойдаланиш масалаларини тушунтириш, мазкур йўналишда семинар-тренинглар, маҳорат дарслари ташкил этишда ижобий натижаларга эришиш учун хизмат қилади.

¹ <http://www.poelidovolen.ru/parents/interesting/59>

КИРИШ

1. **Семинар-тренинг қатнашчиларини рўйхатдан ўтказиш.** Сўровнома тўлдириш.

2. **Семинаринг очилиши.** Қатнашчилар ва улар семинардан нималарни кутаётгани билан танишиш. «Кутув» дарахти. (Флипчартга дарахтнинг расми чизилади ва қатнашчиларга олма шаклидаги турли хил рангдаги стикерлар тарқатилиб, улардан ўз кутувларини ёзиш сўралади. Ҳар бир стикерга ёзилган кутув тренер томонидан овоз чиқариб ўқилади ва дарахтга ёпиштирилади).

3. **Сўзбоши.** Семинар-тренинг қатнашчиларига лойиҳанинг мақсади, вазифалари сўзлаб берилади.

4. **Таъинишув.** Семинар-тренинг қатнашчилари билан «Интервью» усули орқали танишилади. («**Интервью**»: тренер қатнашчиларни иккитадан бўлиб, уларга 3 дақиқа вақт беради ва бир биридан 5 та саволга жавоб олишни сўрайди. Саволлар:

1. Иسمи, шарифи, фамилияси, иш жойи, лавозими.
2. Қатнашчининг хоббиси
3. Ҳаётдаги шиори
4. «Сув» қатнашчи учун нима? Қисқача таъриф берилади.
5. Сув муаммосини бартараф этишга қатнашчи ўзининг қандай ҳиссасини қўшмоқда?

1-МОДУЛЬ.

Мавзу: ДУНЁДА ВА МАРКАЗИЙ ОСИЁДА СУВДАН ФЙДАЛАНИШ ВА СУВНИ ТЕЖАШ БОРАСИДАГИ МУАММОЛАР

Модулниң мақсади. Ер сайёрасида ва Марказий Осиёда сув ва сувдан фойдаланиш муаммоларининг асосий мазмунини очиш орқали бугунги кунда инсонлар дуч келаётган қийинчиликлар, антропоген таъсир натижасида пайдо бўлаётган сув тақчиллиги ва унинг оқибатлари, Орол фожиасининг юзага келиш сабаблари, экологик хавфсизлик ва уни таъминлаш омиллари тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Антропоген таъсир оқибатида сув тақчиллиги ва унинг оқибатида юзага келаётган муаммолар борасида журналистлар, экологлар, аҳолининг хабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимиға уланган ноутбук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув тушунчаси, сув етишмовчилиги муаммоси, ичимлик сувининг сифати, Ўзбекистон, Марказий Осиё, Орол денгизи, трансегаравий дарёлар.

♦ **Методик тавсиялар:**

А. Сўзбоши. Ер сайёрасида ва Марказий Осиёда сув ва сувдан фойдаланиш муаммоларининг асосий мазмунини очиш орқали бугунги кунда инсонлар дуч келаётган қийинчиликлар, антропоген таъсир натижасида пайдо бўлаётган сув тақчиллиги ва унинг оқибатлари, Орол фожиасининг юзага келиш сабаблари «Ақлий ҳужум» ва тақдимот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий қўникмаларини қўллаш лозим.

Б. Модуль баёни. Глобал, ҳудудий ва локал экологик муаммолар ҳақида тушунча. Сув тушунчаси. Сувнинг табиат, флора ва фауна, инсон ҳаётидаги ўрни. Антропоген таъсир натижасида пайдо бўлаётган сув тақчиллиги ва унинг оқибатлари, Орол фожиасининг юзага келиш сабаблари. Экологик хавфсизлик ва уни таъминлаш омиллари.

Ҳаво (кислород)дан сўнг сув инсонлар, ҳайвонот ва ўсимликлар ҳаётида асосий ўринни эгаллайди. Инсон овқатсиз беш ҳафта ва ундан кўпроқ, аммо сувсиз фақат бир неча кунгина яшай олиши мум-

кин. Экинларнинг 80–95% огирлиги ва ҳайвонларнинг 70 % огирлиги сувдан ташкил топган¹. Инсон мияси огирлигининг 90%и махсус тоза сувлар билан шаклланган. Сув инсоннинг жигари, буйраги, териси ва ўпкаси унинг қонини ва бутун организмни хавфли ва кексиз моддалардан тўхтовсиз тозалаб туради. Ичимлик сувига аралашган, инсон организмга хос бўлмаган бегона моддалар одамларнинг руҳий ҳолатини издан чиқаради.

Қадимда араб ва Африка мамлакатларида одамлар тогдан эриб тушган қор-ёмғир сувларини мешларда олиб келиб, гумбазсимон қурилган махсус сардобаларда тўплаб, келаси баҳоргача фойдаланишган. Сувнинг тозаллигини асраб туриш учун эса ўзларининг қумуш, тилла буюмлари ва тақинчоқларини ўша сувга солиб қўйганлар. Демак, улар сувнинг баҳосини, қадрини олтиндан баланд тутганлар. Маълумки, Ер юзидаги умумий сув манбаини юз фоиз деб оладиган бўлсак, шундан 2,5% ичимлик сувига тўғри келади. Инсон вужудининг эса ўртача 85% сув ташкил этади². Шу рақамларнинг ўзиёқ табиат ва инсондаги сувга бўлган эҳтиёжнинг чексизлигидан далолатдир. Ер юзи аҳолисининг 40% ортиқроғи сув етишмовчилигидан азият чекади. Бутун сайёрамизда ҳаво ҳароратининг кўтарилиши ва иқлим ўзгариши оқибатида бу кўрсаткичнинг янада ортиши эҳтимоли мавжуд. Гарчи 1991 йилдан бошлаб 2,1 миллиард инсон нисбатан сифатли сув ва санитария тизимидан фойдаланиш имкониятини қўлга киритган бўлсада, Ер шарининг ҳар бир қитъасида хавфсиз ичимлик суви захираларининг камайиб бориши энг долзарб муаммолардан бири бўлиб турибди³. Ҳозирда Ер юзасида яшаётган 7,55 млрд. аҳолининг 2 млрд. (26,5%)и тоза ичимлик сувига муҳтож, 2,4 млрд. (31,8%)и эса санитар талабларга жавоб бермайдиган сувдан фойдаланишга мажбур, 1,9 млрд. (25,2%) аҳоли йўл қўйиб бўлмайдиган санитар-гигиеник шароитда кун кечирмоқда. Соҳа мутахассисларининг тахминларга кўра 2025 йилга бориб, Ер юзаси аҳолисининг ҳар 10 нафаридан 6 нафари, ёки 5,5 млрд. киши тоза ичимлик суви етишмайдиган ҳудудларда яшашга мажбур бўлади⁴. Агар жаҳон ҳамжамияти томонидан тегишли чоралар қўрилмаса, бу ҳолат йилдан-йилга ёмонлашиб бораверади.

В. Хулоса. Сув муаммосининг олдини олиш борасида семинар-тренинг қатнашчиларига тавсиялар:

¹ www.agriculture.uz/.../Issiqhona%20jihoz%20va%20uskunal.

² <http://ekobarqaror.muloqot.uz/tag/e-komuammo/>

³ Обеспечение наличия и рационального использования водных ресурсов и санитарии для всех. <http://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/ru/home/post-2015/sdg-overview/goal-6.html>

⁴ www.agriculture.uz/.../Issiqhona%20jihoz%20va%20uskunal.

А) ҳар бир инсон сувнинг дунё, мамлакат, табиат, оиласи ҳаётидаги аҳамиятини тушуниши зарур.

Б) ҳар бир одам сувни тежаш лозим.

В) фуқароларга экологик муаммоларнинг мазмунини ва миллий қадриятларга асосланган сувни тежаш сабабларини тушунтириш керак.

МОДУЛЬ БҲЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Далил ва рақамлар¹

- ✓ 1991 йилдан буён 2,1 миллиард киши тозаланган ичимлик суви манбаларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлди, аммо қолган инсонлар хануз ана шундай имкониятдан мосуво.
- ✓ Дунё миқёсида камида 1,8 миллиард инсон нажас билан ифлосланган ичимлик сувидан фойдаланади.
- ✓ 1990–2015 йилларда тозаланган сув манбаларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлган аҳоли улуши 76 фоиздан 91 фоизга ортди.
- ✓ Дунё аҳолисининг 40 фоиздан ортиқроғи учун сув тақчиллиги долзарб бўлиб турибди ва тахминларга кўра ушбу муаммо кучайиб боради. Бугунги кунда 1,7 миллиард киши сув истеъмоли унинг ўрнини тўлдириш имконияти бўлмаган дарё бўйларида истиқомат қилади.
- ✓ Дунёда 2,4 миллиард инсон ҳожатхона ёки махсус жиҳозланган ўралар кўринишидаги санитария хизматларидан фойдаланиш имкониятига эга эмас.
- ✓ Инсон фаолияти натижасида юзага келадиган оқава сувларнинг 80% ортиқроғи тозаланмасдан дарё ва денгизларга ташиланади.
- ✓ Ҳар йили минглаб болалар сув таъминоти ва санитария соҳаларидаги муаммолар оқибатида келиб чиқадиган диарея касалликларидан вафот этишади.
- ✓ Дарё, кўл ва бошқа сув манбаларидан олинадиган сувнинг тахминан 70% сўғориш учун ишлатилади.
- ✓ Табиий офатлар натижасида рўй берадиган барча ўлим ҳолатларининг 70% сув тошқини ва сув билан боғлиқ бошқа фалокатлар ҳиссасига тўғри келади.

¹ <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/water/index.html>

Одам фаолиятининг атмосфера ва сув захиралигига таъсири

Атмосфера. Сайёрамиз атмосфераси Ер массасининг миллиондан бир қисмини ташкил этади. Лекин атмосфера биосферадаги жараёнларга жуда катта таъсир кўрсатади. Атмосфера сайёрамизнинг иссиқлик режимини белгилаб беради ҳамда уни космик ва ультрабинафша нурларнинг ҳалокатли таъсиридан ҳимоя қилади. Атмосфера циркуляцияси муайян ҳудудлар иқлимига ва у орқали дарёлардаги сув режими, тупроқ ва ўсимликларга таъсир кўрсатади.

Атмосферанинг ҳозирги таркиби. Атмосфера асосан, азот ва кислород аралашмасидан иборат. Унда аргон ва карбонат ангидрид, жуда оз миқдорда инерт газлар (неон, гелий, криптон, ксенон), аммиак, метан, озон, олтингугурт оксиди ва бошқа газлар бор. Бундан ташқари атмосферада Ер юзасидан келадиغان қаттиқ заррачалар ёниши ва вулқон отилишидан ҳосил бўлган маҳсулотлар, тупроқ заррачалари, коинотдан келадиغان космик чанг ҳамда ҳар хил ўсимлик, ҳайвон ва микроблар маҳсулотлари, шунингдек сув буғи бўлади.

Атмосферанинг ифлосланиши. Атмосферадаги салбий ўзгаришлар асосан, атмосфера ҳавосида иккинчи даражали моддалар миқдорининг ўзгариши билан боғлиқ. Атмосфера ифлосланишининг табиий ва антропоген манбалари бўлади.

Атмосферанинг табиий ифлосланиши Ер юзининг айрим ҳудудларида содир бўлиб турадиган табиий офатлар: вулқонларнинг отилиши, чангли тўфонлар, ўрмонларнинг ёниши, органик қолдиқларнинг чириши билан боғлиқ. Бундай офатларда атмосферага кўп миқдорда олтингугурт оксиди, водород сульфид, углерод оксидлари, бошқа газлар, чанг ва органик зарралар кўтарилади.

Чангли тўфонларнинг пайдо бўлиши ва кучайиб бориши инсон хўжалик фаолиятининг ривожланиб бориши билан ҳам боғлиқ. Орол денгизига қуйиладиган дарёларнинг йўли тўсилиши оқибатида денгиз тубининг очилиб қолиши бу минтақада чангли тўфонларнинг кўчайишига олиб келди. Маълумотларга кўра, Орол денгизининг қуриб қолган тубидан бир йил давомида 12,5–17,5 млн. тонна тузли чанглار ҳавога кўтарилади. Бундай чанглар, асосан Орол бўйидаги ҳудудларга ёғилиб, тупроқнинг шўрланишини кучайтиради. Орол денгизи тубидан кўтариладиган чанг излари Тяньшан музликларидан ҳам топилган.

Атмосферанинг антропоген ифлосланиши нефть, тошқўмир каби табиий ёқилгиларнинг ёниши билан боғлиқ. 19-аср охири ва 20-аср бошларида атмосферага чиқариладиган ёниш маҳсулотларини ўсимликлар деярли тўлиқ ўзлаштирган. Лекин ёқилги жуда кўп миқдорда

ишлатила бошланган ҳозирги даврда атмосферада ёнишнинг заҳарли маҳсулотлари концентрацияси тобора ошиб бормоқда. Улар орасида олтингугурт оксиди, водород сульфиди, углерод оксиди — ис гази айниқса заҳарли ҳисобланади.

Атмосферада олтингугурт оксиди мис, фтор, алюминий эритиш заводлари яқинида кўпроқ бўлади. Олтингугурт оксиди ўсимликлар баргидаги хлорофиллни емиради; гулдаги чангдонларнинг етилишга салбий таъсир кўрсатади; барглارнинг қуриб, тўкилишига олиб келади. Олтингугурт оксидининг бир қисми олтингугурт ангидридигача оксидланади ҳамда сувда эриб кислотага айланади ва у Ер юзига кислотали ёмғир бўлиб ёгилади. Кислотали ёмғирлар организмлар ва биноларга зарар етказди, ўсимликлар ўсиши учун зарур бўлган чириндилар(гумус)ни тупроқдан ювиб кетади. Бундан ташқари тупроқда кальций, магний, калий тузлари ҳам камаяди. Бунинг оқибатида тупроқнинг унумдорлиги пасаяди. Кислотали ёмғир сув ҳавзаларидаги жониворларни ҳам қириб юбориши мумкин.

Ҳар йили кўмир, нефть, газ ва бошқа ёқилгиларнинг ёқиши туфайли атмосферага миллиардлаб тонна карбонат ангидрид ажралиб чиқади. Бу газнинг тахминан ярми яшил ўсимликлар томонидан ўзлаштирилади ва океан сувиغا ютилади, қолган қисми атмосферада қолади. Шунинг учун атмосферадаги карбонат ангидрид миқдори сўнгги ўн йил давомида 10% га ортган. Карбонат ангидрид қуёш энергиясининг космик бўшлиққа қайтарилишига тўсқинлик қилиб, иссиқхона эффектига сабаб бўлади. Бу ҳолат Ер юзидида ҳароратнинг аста-секин кўтарилишига олиб келиши мумкин.

Саноат корхоналари, автомобиллар ва бошқа транспорт воситалари ёқадиган ёнилғидан атмосферага азот оксидлари, қўрғошин (ҳар бир автомобиль бир йилда 1 кг қўрғошин чиқаради), кадмий, симоб, бошқа металллар бирикмалари, ацетилен, этилен, метан, пропан, толуол, бензопирен ва бошқа углеводородлар ажралиб чиқади. Бу газлар атмосферадаги сув томчилари билан бирга заҳарли туман — смог ҳосил қилади. Ҳаводаги суяқ ва қаттиқ чанг зарралари Ер юзасига тушадиган қуёш радиациясининг камайишига олиб келади.

Ёниш маҳсулотларидан азот оксидлари ва совутгичларда фойдаланиладиган фреоннинг кўпайиши атмосферанинг юқори қатламидаги озон қаватининг юпқалашиб, емирилишига олиб келади. 20-асрнинг 80-йилларида дастлаб Антарктида, сўнгра Шимолий кутб устидаги озон қаватида тешик ҳосил бўлганлиги тўғрисида ташвишли хабарлар пайдо бўла бошлади. Озон қаватидаги бундай тешиклар Скандинавия, Россия ва Канада устида пайдо бўлиши мумкин. Ультрабинафша нурлар дозасининг ортиши одамлар орасида тери саратони, кўз катарактаси каби касалликларнинг кўпайиши-

га, дарахтларнинг зарарланишига, денгизларимиз маҳсулдорлигининг камайишига олиб келади.

Атмосфера ҳавосининг сайёра миқёсида ифлосланиши экотизимларнинг табиий ҳолатининг, биринчи навбатда, ернинг яшил қопламасининг йўқолишига олиб келади. Айниқса, йирик шаҳарлар ва саноат корхоналари жойлашган ҳудудлардаги яшил ўсимликлар кўпроқ зиён кўради.

Чучук сувларнинг ифлосланиши¹. Сув ҳавзаларининг ифлосланишида кўпинча нефть ва нефть маҳсулотлари асосий ўрин тутади. Нефть табиий йўл билан Ер юзасига чиқиб, сувни ифлослантириши мумкин. Аммо ифлосланиш асосан одам фаолияти, хусусан нефть қазиб чиқариш, уни ташиш, қайта ишлаш, ундан ёқилги ва саноат хомашёси сифатида фойдаланиш билан боғлиқ. Давлатлар ўртасидаги можаролар ва нефть қазиб олинадиган ускуналарнинг издан чиқиши билан боғлиқ ҳодисалар сув, атмосфера, тупроқ муҳитининг ифлосланишида катта ўрин тутади.

Сув ҳавзалари қишлоқ ҳўжалиги экинлари экилган далалар, чорвачилик фермалари, саноат корхоналаридан чиқаётган оқава сувлар билан оқиб келадиган металллар (масалан, симоб, қўргошин, рух, мис, хром, марганец, қалай), радиоактив ва заҳарли моддалар билан ҳам ифлосланиши мумкин. Металллар орасида айниқса, симоб, қўргошин ва уларнинг бирикмалари жуда хавfli ҳисобланади.

Саноат корхоналаридан чиққан чиқиндилар, экинларни парвариш қилишда фойдаланиладиган кимёвий ўғитлар, қишлоқ ҳўжалик зараркунандаларига қарши қўлланиладиган кимёвий воситалар ҳам оқава сувлар билан сув ҳавзаларига тушганида уларни ифлослантиради. Азот ва фосфорли органик бирикмалар шаҳар канализация қувурлари орқали ҳам сув ҳавзаларига кўп миқдорда келиб тушади.

Озиқ моддалар концентрациясининг ортиши сув ҳавзасидаги биологик мувозанатнинг бузилишига олиб келади. Дастлаб сув ҳавзасида микроскопик сув ўтлари тез кўпая бошлайди. Озиқнинг мўл бўлиши сув ўтлари билан озиқланадиган планктон-қисқичбақалар сонининг ортишига олиб келади. Бу эса планктонхўр балиқлар ва бошқа ҳайвонларнинг кўпайишига имкон беради. Бироқ сувдаги кислород захирасининг тез камайиши, кўп миқдорда организмлар қолдигининг чириши натижасида заҳарли олтингугуртли водород газининг тўпланиши, организмларнинг ёппасига қирилиб кетишига олиб келади. Сув ҳавзаси тирик организмлар яшashi учун яроқсиз бўлиб қолади.

¹ aim.uz/index.php/referaty/69.../13649-suv-avzalarini-ifloslanishdan-sa-lash.html

Электростанциялардан ва айрим саноат корхоналаридан чиқариладиган илитилган сув ҳам табиий сув ҳавзаларидаги экологик мувозанатга таъсир қилади. Сув ҳароратининг кўтарилиши билан сувда эрийдиган кислород камаяди; анаэроб организмлар (кўк-яшил сув ўтлари, бактериялар) тез кўпайиб, сувни заҳарлайди ва сув ҳавзасидаги экологик мувозанат бузилади.

Бир қанча ҳудудларда экинларни суғоришда ер ости сувларидан фойдаланилади. Илгари ер ости сувлари энг тоза сув ҳисобланар эди. Одамнинг хўжалик фаолияти туфайли ер ости сувлари ҳам ифлосланиб, ичишга яроқсиз бўлиб қолади.

Инсоният қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари етиштириш мақсадида ҳар йили 2200 км³ чучук сув сарфлайди. Бу сувнинг таҳминан 60–80%и қишлоқ хўжалигига сарф бўлади. Саноат тармоқлари орасида айниқса тоғ рудасини қазиб олиш, пўлат эритиш, кимё, нефть-кимё, целлюлоза-қоғоз ва озиқ-овқат саноатлари сувнинг кўп сарф бўлишига олиб келади. Бу тармоқлар эҳтиёжи учун саноатда фойдаланиладиган чучук сувнинг 60–80%и тўғри келади.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг бундан буён ўсиши кўшимча чучук сув захираларини талаб қилади. Лекин ҳозирнинг ўзида инсониятнинг чучук сувга бўлган талаби тўла қондирилаётгани йўқ. Аҳолининг чучук сувга талаби шаҳарларда 80% га, қишлоқларда 25% га қондирилмоқда. Чучук сув ҳавзаларининг ифлосланиши сув захираларининг янада камайишига олиб келмоқда¹.

Кейинги ярим аср мобайнида қўпчилик мамлакатларда сув захираларининг камайиб бориши кузатилмоқда. Ер ости сувлари ҳам камайиб бормоқда. Чучук сувлардан суғориш ва саноатда пала-партиш фойдаланиш, нам сақловчи ўрмонларнинг кесилиши, ботқоқликларнинг қуритилиши кичик дарёларнинг йўқолиб кетишига, йирик дарёларда сувнинг камайишига олиб келди. Суғориладиган экин майдонларининг кенгайиши, Орол денгизининг қуриб қолишига сабаб бўлган асосий омиллардан бири ҳисобланади. Сўнгги йилларда Орол атрофидаги ҳудудларда барча табиий сув ҳавзалари, кўллар қуриб қолди. Чўлланиш ва сув танқислиги Оролбўйи экотизимининг тамоман емирилишига олиб келди.

Дунё океанининг ифлосланиши. Далаларда ишлатиладиган кимёвий ўғитлар ва заҳарли моддалар, саноат корхоналари чиқиндилари оқава сувлар орқали дарёлардан океанларга оқиб чиқади. Бундан ташқари ҳалокатга учраган денгиз транспортлари ҳам океан сувининг нефть ва бошқа маҳсулотлар, оғир металллар билан ифлосланишига сабаб бўлади. Ифлосланиш айниқса денгизларда кучли бўлиб (маса-

¹ aim.uz/index.php/referaty/69.../13649-suv-avzalarini-ifloslanishdan-sa-lash.html

лан, Қора ва Азов), денгиз ҳайвонларининг қирилиб кетишига олиб келади. Ифлосланиш туфайли кўп ҳолларда овланган балиқ ва моллюскалар озиқ-овқат учун яроқсиз бўлиб қолади. Заҳарли кимёвий моддалар узоқ Антарктида яшайдиган пингвинлар организмидан ҳам топилган.

Нима учун шундай бўлади?

Сув энг қимматли табиий бойлик ҳисобланади. Чунки у барча тирик организмлар учун зарур. Ер сайёрасидаги сувнинг 97,2%и дунё океанлари, 2,70%и ер ости чучук сувларига, фақат 0,01%и табиий сув ҳавзаларига тўғри келади. Ана шу чучук сувлардан ҳам одам ўзининг ҳўжалик фаолиятида фойдаланади¹.

Амударё серсув бўлиб, музлик ва қорлардан сув олади. Дарёнинг ўртача йиллик оқими 1960 йилларгача ўртача 2080 м³/сек.ни ташкил этган бўлса, ўтган асрнинг 80-йилларида Орол денгизига қуйиладиган сув миқдори 160 м³/сек, 1995 йилда 24,2 м³/сек. га тушиб қолди. Амударё суви ниҳоятда лойқа бўлиб, унинг 1 м³ сувида 3740 г оқизик мавжуд. Йиллик оқизик миқдори 210 т.га етади. Амударё ҳар йили Орол денгизига 18 млн. т. туз олиб келади. Ҳозир эса сув миқдорининг кескин камайиши оқибатида Амударё сувининг Орол денгизига етиб бормаслиги билан яқунланди. Сувнинг шўрланиш даражаси 0,4–0,6 г.л. дан 1,4–2,5 г.га ортди.

Амударё ва унинг ирмоқлари бўйлаб йирик сув омборлари, гидроузеллар қурилган. Дарёдан Катта Қорақум, Аму-Қорақўл, Қарши магистрал, Тошсоқа, Қизкетган каби ўнлаб йирик каналлар сув олади, коллекторлар орқали далалардан чиқадиган оқава сувлар дарёга қуйилади².

¹ Ўзбекистон Республикаси «Сувчи» жамоат бирлашмаси тақдими. 2018 й.

² Ўзбекистон Республикаси «Сувчи» жамоат бирлашмаси тақдими. 2018 й.

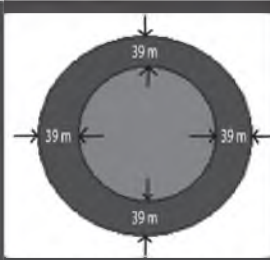
МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

(Модуль тақдимотлари Ўзбекистон Республикаси
«Сувчи» жамоат бирлашмаси томонидан тайёрланган)

СУВ – ҲАЁТ ШАРБАТИ

Улуғ рассом, олим ва мутафаккир Леонардо да Винчи суви «Ҳаётнинг шарбати» деб атаган эди. Ҳақиқатдан ҳам ер юзида таркибида сув бўлмаган ҳамда сувсиз ҳаёт кечира оладиган на бирорта тирик жонот ва на бирорта ўсимлик топилсин. Ҳаво (кислород)дан сунг сув – инсонлар, ҳайвонот ва ўсимликлар ҳаётида асосий уринни эгаллайди. Инсон овқатсиз беш ҳафта ва ундан кўпроқ аммо, сувсиз фақат бир неча кунгина яшай олиши мумкин.

Гидролог олимларнинг хабарига кўра, ер шари юзасининг 71 фоизи сув билан қоплаганига қарамасдан унинг атиги 2,8 фоизигина истеъмол учун яроқлидир (1 а-расм) ва бу курсаткич сувдан оқилона фойдаланмаслигимиз оқибатида тобора қисқармоқда. Агар планетадаги сув ресурслари ер юзи бўйлаб бир хил тақсимланса, у 39 м сув остида қолиб кетарди (1 б-расм).

1-расм. Ер юзида сувнинг тақсимланиши:
А – сифати бўйича, Б – сув остида қолиш чуқурлиги.

СУВ – ҲАЁТ ШАРБАТИ

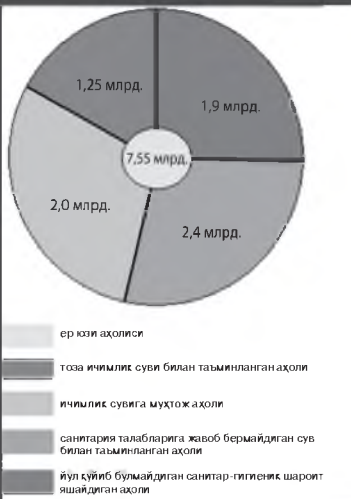
Ҳозирда ер юзасида яшётган 7,55 млрд аҳолининг 2 млрд (26,5%) тоза ичимлик сувиға муҳтож, 2,4 млрд (31,8%) эса санитар талабларға жавоб бермайдиган сувдан фойдаланишға мажбур, 1,9 млрд (25,2%) аҳоли йўл қўйиб бўлмайдиган санитар-гигиеник шароитда кун кечирмокда.

Соҳа мутахассисларининг тахминларига кўра 2025 йилға бориб, ер юзаси аҳолисининг ҳар 10 нафаридан 6 нафари ёки 5,5 млрд. Аҳоли тоза ичилик суви етишмайдиган ҳудудларда яшашға мажбур бўлади.

Ер юзи аҳолисининг фақатгина 1,25 млрд (16,5%) санитария талабларига жавоб берадиган ичимлик суви билан таъминланган ҳолос.

Агар жаҳон ҳамжамияти томонидан тегишли чоралар қўрилмаса, бу ҳолат йилдан-йилға ёмонлашиб бораверади.

2-расм. Ер юзи аҳолисининг
ичимлик суви билан
таъминланганлиги

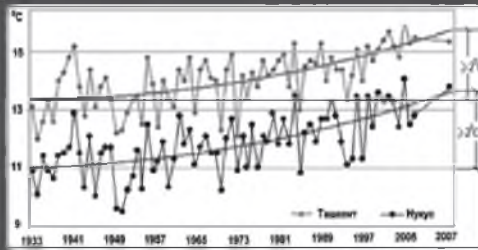
СУВ – ҲАЁТ ШАРБАТИ

Маълумки, ўтган асрнинг бошларида йилнинг иссиқ даврларида эриб, дарёларни сув билан тўйинтирган музликларнинг ўрни қиш даврида ёққан қор ва ёмғирлардан ҳосил бўлган музликлар билан тўлдирилар эди. Аммо инсониятнинг бетартиб ва номутаносиб фаолияти натижасида кейинги йилларда ер юзининг глобал исиши ва иқлим ўзгариши юзага келди.

Иқлимнинг исиб бориши Орол ҳавзасидаги барча мамлакатларда кузатилмоқда. Глобал иқлим исиши тезлиги 1950 йилдан бошлаб ўртача $0,13^{\circ}\text{C}$ ни ташкил қилади. Марказий Осиё мамлакатларида иссиқликни ўзгариши ҳар 10 йилга қуйидагиларни ташкил қилади:

- Қозғоғистон – $0,26^{\circ}\text{C}$ (1936–2005 йиллар);
- Қирғизистонда – $0,80^{\circ}\text{C}$ (1883–2005 йилларда);
- Ўзбекистонда – $0,29^{\circ}\text{C}$ (1950–2005 йилларда);
- Тожикистонда – $0,10^{\circ}\text{C}$ (1940–2005 йилларда);
- Туркменистонда – $0,18^{\circ}\text{C}$ (1961–1995 йилларда).

Ўзбекистон Республикасида иқлим исиши тезлиги ўртача тезликдан 2 баробар кўплиги кўриниб турибди (3-расм).

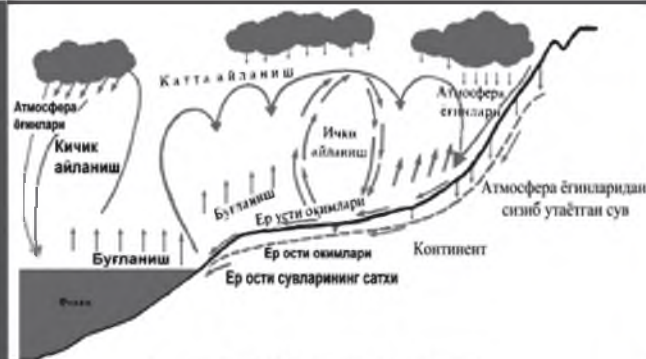

3-расм. Ўзбекистонда иқлим ўзгариши тезлиги

СУВ МАНБАЛАРИ

Сув манбалари, ер усти ҳамда ер остида жойлашган бўлиб, улар доимо бир-бири билан узвий боғлиқдир. Океанлар, денгизлар, дарёлар, каналлар, сув омборлари, кўллар, булоқлар, сойлар – ер усти, сизот ва артезиан сувлари эса, ер ости сув манбаларини ташкил қилади. Табиатда сув тўхтовсиз ҳаракатда бўлади. Шунинг учун сув бир ҳолатдан иккинчи – суяқлик ҳолатидан буг, қор ва муз ҳолатига ўтиб туради. Сувни табиатда айланишининг асосий сабабчиси, бутун ер юзига тушиб турадиган қуёш нуридир.

Қуёш нурлари таъсири остида барча сув манбалари (океанлар, денгизлар, дарёлар, кўллар, сойлар, булоқлар, сув омборлари каналлар ва бошқалар) юзасидан тўхтовсиз, кўп миқдорда сув бугланиб туради. Атмосферага кўтарилган буглар, кучли ҳаво оқимлари билан юзлаб ва минглаб километр масофага олиб кетилади.

7-расм. Табиатда сувнинг айланиши

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Қатнашчиларни 4–5 нафардан иборат 4 та гуруҳга бўлинг. Ҳар бир гуруҳ бугунги кунда оила, давлат, минтақа ва сайёрамиздаги сув муаммолари ва унинг келиб чиқиш сабабларини санаб ўтсин. Гуруҳлар тақдироти чоғида бир бирини такрорловчи сабаблар ишлатилишига йўл қўйилмасин.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Орол денгизи муаммосини ўрганинг. Орол денгизи фожиасининг келиб чиқиш сабаблари, уни бартараф этишда қўлланилган чоралар ва йўл қўйилган хатоларни аниқланг. Орол денгизи истиқболини тушунтириб беринг. Орол денгизи муаммоси ва унинг Оролбўйи халқлари ҳаётига таъсири борасида журналистик материал тайёрланг.

♦ 3-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиёда трансчегаравий дарёлар муаммосини ўрганинг. Амударё ва Сувдарёнинг суви нега йилдан йилга камаймоқда, сабабни аниқланг. Марказий Осиё давлатларида сув сарфи борасида инфографика ясанг.

2-МОДУЛЬ

Мавзу: ГЛОБАЛ ИҚЛИМ ЎЗГАРИШИНИНГ СУВ РЕСУРСЛАРИГА ТАЪСИРИ

Модулниң мақсади. Глобал иқлим ўзгариши ва унинг оқибатлари, хусусан об-ҳавонинг ўзгариши, чучук сув манбаи бўлган муз заҳираларининг эриши, иқлимий шароит XX асрнинг ўрталарига келиб кучли антропоген таъсирга учраганлиги, шунингдек, Ер юзасида аҳоли сонининг ортиши натижасида табиий ресурсларга бўлган талаб ва эҳтиёжнинг тўхтовсиз ошиши ва ниҳоят, фан ва техниканинг ривожланиши билан инсоннинг табиатга таъсир кучининг ортиб бориши Ер шари иқлимининг ўзгаришига олиб келганлиги тушунтирилади. Иқлим ўзгариши куйидаги далиллар билан асослаб берилади:

- атмосферанинг кимёвий, физик таркибига инсон фаолияти таъсирининг ортиб бораётганлиги; Озон қатламини емирувчи турли ис газларини ҳамда карбонат ангидрид ва бошқа иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар ва аэрозолларнинг атмосферага чиқарилиши, турли органик ёқилгиларни ёқиш ва энергия сарфлаш орқали атмосфера ҳароратига кўрсатилаётган таъсирнинг ортиб бораётганлиги;
- табиий ресурсларнинг тез суръатлар билан ўзлаштирилиши (ер, сув, ўрмон, тоғ-кон) туфайли ер сирти альбедосининг ўзгариши;
- дунё океани сатҳининг кўтарилиши ва сув таркибининг ифлосланиши, бузилиши туфайли атмосфера-океан-қуруқлик тизимида кечадиган модда, энергия ва газ алмашинувиға салбий таъсир кўрсатиши;
- ер шарида бўладиган, бўлаётган этник низолар, давлатлараро келишмовчиликлар, урушлар, халқаро терроризм, маиший ва саноат чиқиндиларининг табиатга тартибсиз катта миқдорда чиқарилаётгани;
- инсон омили таъсирида ер юзида модда, энергия алмашинуви туфайли табиий, иқтисодий, ижтимоий жараёнлар шиддатининг ортаётганлиги;
- космосни ўзлаштириш мақсадида ракеталарнинг фазога чиқарилиши натижасида Озон қатламиға етказилаётган зарар ва бошқалар¹.

¹ Қосимова Н. Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика. Ўқув-амалий қўланма. – Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази. 2016. 121 б.

Иқлим ўзгаришининг олдини олиб бўлмаслиги ва унинг оқибатларидан аҳолининг хабардорлигини ошириш зарурлиги, Ўзбекистонда бугунги кунда иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш бўйича олиб борилаётган ишлар қатнашчиларга сўзлаб берилади.

Тарбиявий мақсади. Иқлим ўзгариши ва унинг оқибатлари, иқлим ўзгариши натижасида юзага келадиган муаммолар, глобал иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш, Ўзбекистонда бугунги кунда иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш бўйича олиб борилаётган ишлар борасида журналистлар, экологлар ва аҳолининг хабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. NASA мутахассислари томонидан тайёрланган Ердаги иқлим ўзгаришига бағишланган ролик, иқлим ўзгариши тасвирланган харита, проектор, интернет тизимида уланган ноутбук, иқлим ўзгаришини тасвирловчи фотосуратлар, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Глобал иқлим ўзгариши, сув муаммоси, қургоқчилик, конвенция, миллий қонунчилик, Ўзбекистон, глобал иқлим ўзгариши оқибатлари.

♦ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. Глобал иқлим ўзгариши оқибатида юзага келадиган муаммолар, хусусан об-ҳавонинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга кескин ўтиши, биохилмаҳилликнинг йўқолиши, чулланишнинг ортиши, сув тақчиллигининг юзага келиши муаммоларининг асосий мазмуни очиб берилади ва «Ақлий ҳужум», баҳс-мунозара, тақдимот шаклида тушунтирилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий кўникмаларини қўллаш лозим.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига глобал иқлим ўзгариши сабабларини тушунтириш. Мутахассислар ва олимлар томонидан келтирилган, келажакдаги иқлим ўзгаришлари ва оқибатлари, уларнинг дунё ва хусусан Марказий Осиёга таъсири ва унинг оқибатлари борасидаги башоратларини тақдим этиш. Иқлим ўзгаришидан келиб чиқадиган салбий ҳолатларга мослашиш ва унинг олдини олиш чораларини қўллаш орқали турли хавфларни камайтиришни айтиш.

В. Хулоса. Мослашув иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатишга қаратилган зарурий стратегия ҳисобланади. Иқлим ўзгаришига мослашиш режалаштирилган ёки тасодифан намоён бўлади. Бугунги кунда глобал иқлим ўзгариши қургоқчилик ва сув тошқинлари каби экстремал иқлим ҳодисаларининг турли кўриниш ва миқёсдаги салбий оқибатларини олиб келмоқда. Иқлим ўзгаришининг давомийлигидан қатъий назар унга мослашишга нисбатан бефарқ бўлмаслик ижтимо-

ий-иқтисодий зарарларни жадал суръатларда камайтиришга ёрдам беради. Самарали стратегияларни ҳуқуқ, молия, иқтисод, умумий таълим соҳаларидаги гоё ва ютуқлар асосида ҳамда аҳолини, хусусан оммавий ахборот воситалари вакиллари *Ўқитиш орқали амалга ошириш зарур.* Журналистлар иқлим ўзгариши ва унинг оқибатларига мослашиш борасида жамиятнинг турли қатламларини қанчалик кенг хабардор қилсалар, биз келажақдаги ўзгаришларга шунчалик тайёр бўламиз ва экологик барқарорликка эришамиз.

Г. Мавзу бўйича кичик гуруҳларда ишлаш. Глобал даражада ва Ўзбекистон миқёсида амалга оширилиши керак бўлган 7 та ҳаракатни белгилашни қатнашчиларга таклиф қилиш. Гуруҳлар тақдимотини ўтказиш. Ҳар бир тақдимотга тренерлар ўз фикрларини билдиришлари лозим.

Д. Тавсиялар. Иқлим исиши, яъни ҳаво ҳароратининг глобал ортиши муаммосини бартараф қилиш жуда мураккаб вазифадир. Чунки, бу муаммо ҳам «табиат-инсон-жамият» муносабатларига, яъни учликнинг мувозанатига, уйғун ривожланишига боғлиқ. Ушбу мувозанат йўллари *топиш ва уни сақлаш* учун куйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш лозим:

- иқлим ўзгариши муаммоси мазмун-моҳиятини чуқур англаш, Ер шари аҳолиси, давлатлар, халқаро ташкилотларнинг ҳамкорлигига эришиш;

- иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар эмиссиясини (атмосферага чиқарилишини) камайтириш имкониятини берадиган янги технологияни ишлаб чиқиш ва унга ўтиш;

- муқобил энергия манбаларига ўтиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш;

- экинзорлардан, айниқса шOLIПОЯЛардан метан газининг ажралиб чиқишини камайтирадиган технология ва усулларни қўллаш;

- уй-жой ва биноларни иситишда тежамкор, экологик талабларга жавоб берадиган усулларни жорий этиш;

- ҳар бир инсонда «Сайёрамиз – умумий уйимиз» туйғуси ва масъулиятини ошириш, экологик маданиятни шакллантириш;

- маиший чиқиндиларни оқилона бартараф қилиш технологиясини такомиллаштириш;

- иқлим исиши индикатори ва оқибатларини ҳудудлар доирасида ўрганиш ва уни бартараф қилишнинг географик асосларини излаш ва ушбу мавзуда лойиҳаларни ишлаб чиқиб амалиётга тадбиқ қилиш.

Иқлим ўзгаришини келтириб чиқарувчи антропоген таъсир, унинг оқибатларини юмшатиш ва мослашиш борасида журналистик материаллар тайёрлаш.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

ИФЛОСЛАНГАН ҲАВОНИНГ ТИРИК ОРГАНИЗМЛАРГА ТАЪСИРИ

Саноат кундан кунга ривожланиб бормоқда. Айниқса, катта шаҳарларда бу ўзгача тус олмоқда. Ҳавоси тутун, қурум ва чанглар билан қопланган шаҳарларда қуёшдан келаётган нур камаяди. Инсон соғлиги учун керак бўлган ультрабинафша нур етишмаслиги касаллик тўғдирувчи бактерияларнинг ривожланишига қулай шароит яратади, одам организмининг касалликларга қаршилик кўрсатиш қобилияти пасаяди. Ультрабинафша нурнинг етишмаслиги рахит касаллигини келтириб чиқаради. Организмда заҳарли моддалар тўпланаверса, унинг инфекцияга қаршилик кўрсатиш қобилияти пасаяди. Одам гепертония, астма, жигар перрози, саратон касалликларига йўлиқади. Организмда бурун, оғиз, тери орқали, сув, ҳаво, овқат билан ўтган заҳарли моддалар нафас олиш йўллари, юрак қон-томир тизимини, кўзнинг шиллиқ пардасини шикастлайди. Ифлос ҳаво: йўтал, бош айланиши, ўпка касалликларини пайдо қилади.

Ҳайвонлар чанг билан қопланган ўсимликларни еганда ва ифлос ҳаводан нафас олганда заҳарланади. Ҳайвон организмга бундай моддалар кўплаб кириб қолса, улар заҳарланиб нобуд бўлади. Заҳарланган молларнинг гўштини ва сутини истеъмол қилган одамлар ҳам зарарланади. Олтингургут, фтор, молибден, мишьяк ана шундай заҳарли моддалар ҳисобланади. Мис эритиш заводи атрофида боқилган қорамол подаси деярли нобуд бўлган. Ифлосланган ҳаводаги мишьяк таъсирида асаларилар қирилиб кетган. Саноат корхоналаридан ҳавода учиб юрувчи кул зарралари ўсимликларнинг яшил қисмига ёпишиб, барглар юзасидаги ёриқ-тешикларни беркитиб, уларнинг ёруғлик энергиясини ўзлаштиришини сусайтиради. Ҳаво сульфит ангидрид билан ифлосланганида қарагайдаги фотосинтез ҳодисаси икки баробарга камаяди. Саноатдан чиқадиган газлардан ўсимликлар учун энг хавфлиси сульфид ангидрид, фтор ва унинг бирикмалари, цемент заводидан чиқадиган водород фторид ва ҳар хил чанг, газлар ҳам ўсимликларга салбий таъсир этади. Атмосферадаги сульфит ангидриднинг оз миқдори узоқ вақт таъсир қилиб турса, улар ўсишдан тўхтайдди, барглари тўкилади, дарахтлар «ялонгочланиб», куриб қолади. Чанг баргларнинг сиртини қоплаб олиб, карбонат ангидриднинг ўсимликлар томонидан ўзлаштирилишини қийинлаштиради. Чанг ва заҳарли газлар билан ифлосланган ҳаво ўсимликларнинг ўсишига салбий таъсир

¹ Как менялся климат на Земле за последние 800 тысяч лет. <https://www.svoboda.org/a/473123.html>

кўрсатади. Атмосферадаги ифлосликлар ўсимликларга турлича таъсир кўрсатади: йўнгичқа, пахта, бўғдой, қарама — олтингурут газига, пиез, гладиолус, қора қарагай — фторга, узум, цитрус мевалар, тамаки — озонга жуда сезгир. Ўсимликларнинг бу хусусиятидан, ҳавонинг ифлосланиш даражасини кўрсатувчи индикатор сифатида фойдаланиш мумкин: қайрағочлар — ҳавонинг ифлосликларига чидамли ҳисобланади.

ДАЛИЛЛАР ВА ФАКТЛАР¹

- Сўнгги 100 йилда сайёрамизда ҳаво ҳарорати 1,4° С га кўтарилган.
- Ер шаридаги чучук сув манбаи бўлган музликлар бугунги кунда 30% га эриган.
- Ҳозирда дунё бўйича 40% ерлар тупроқ эрозияси оқибатида деградацияга учраган.
- Тупроқ унумдорлиги пасайиб, ҳосилдорлик 50 фоизга камайган.
- 2050 йилга бориб маккажўхори, гуруч ва бўғдой етиштириш ҳажми 25 фоизга қисқариши башорат қилинмоқда.
- БМТ маълумотларига қараганда, яқин йилларда инсоният бугунги кунда фойдаланаётган ерларининг тўртдан уч қисмини йўқотиши мумкин.
- Сўнгги 100 йилда сув истеъмоли 7 фоизга ошиб, ҳар бир инсон учун ажратилиши мумкин бўлган сув ҳажми 60 фоизга қисқарган.
- Кейинги 25 йил ичида сув захиралари яна 2 маротабага камайиши кутилмоқда. Амазонка, Миссисипи, Дунай, Волга, Днепр, Сирдарё ва Амударё каби дарёларнинг экотизими аянчли аҳволда. Мутахассисларнинг фикрига кўра, уларни тозалашга йилга тахминан 60 млрд. доллар миқдорида маблаг сарфланиши лозим.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

(Модуль тақдимотлари Ўзбекистон Республикаси
«Сувчи» жамоат бирлашмаси томонидан тайёрланган)

Об-ҳаво ўзгариши сценарийси

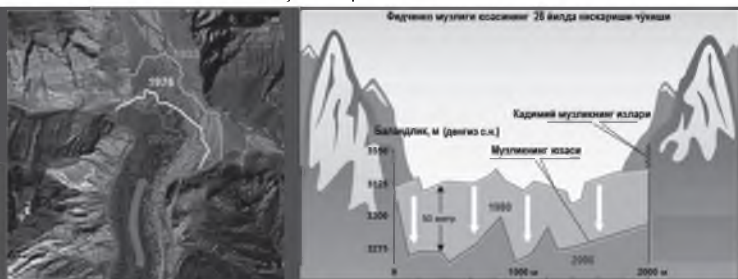
Ўзбекистонда кутилаётган ҳароратнинг
ўзгариши (°C)

Сценарийлар бўйича	A2	B2
➤ 2030 йилгача	1,0-1,5	1,6-1,8
➤ 2050 йилгача	2,0-2,6	2,3-2,6
➤ 2080 йилгача	3,9-4,5	3,2-3,6

Глобал иқлим ўзгариши оқибатлари

Кейинги йилларда ер юзинининг глобал исиши ва иқлим ўзгариши натижасида музликлар эриб, эриган музликларнинг ўрни тўлмасдан камайиши кузатила бошланди. Масалан, дунёдаги энг катта музликлардан бири бўлган Тожикистон Республикасидан Федченко (узунлиги – 77 км, эни – 24 км ва чуқурлиги 10 км) музлиги 1933–1976 йиллар оралиғида узунлиги 1400 м га, 1976–2006 йиллар оралиғида 700 м га қисқариши ва чуқурлиги ўртача 50 га ҳамда юзаси 38% га камайдигани кузатилди.

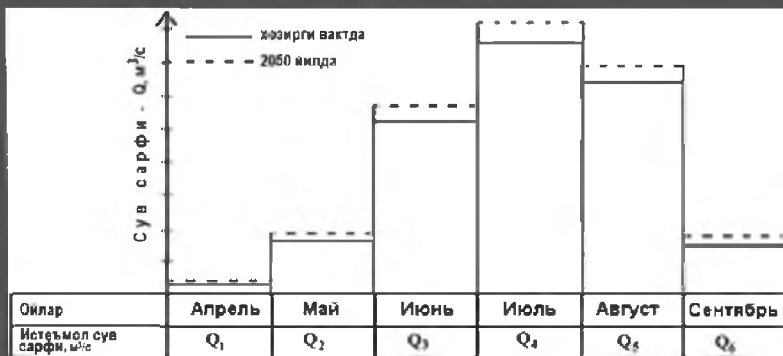
Музликларнинг чекиниши

4-расм. Иқлим ўзгариши натижасини Федченко музлиги
(Тожикистон) ўлчамлари ва ҳажмининг қисқариб бориши

Глобал иқлим ўзгариши оқибатлари

Иқлим ўзгариши Амударё ва Сирдарё ҳавзаларининг сув ресурсларига кучли таъсир ўтказади. Одатда иқлим ўзгариши билан температуранинг кўтарилиши сабабли, дарёларнинг сувлари кўпайиши лозим. Аммо ҳисобларга кўра 2050 йилга бориб Амударё ҳавзаси оқимининг ҳажми 10÷15% га, Сирдарё ҳавзаси оқимининг ҳажми эса 6÷10% га қисқарар экан. Иқлимнинг исиб бориши билан барча юзаларда (ер-сув, ўсимликлар ва бошқалар) кучли бугланиш юз беради. Қишлоқ хўжалик экинларининг сувга бўлган талаби ошиб боради (9-расм) сугоришлар сони кўпаяди. Иқлим ўзгаришини ҳисобга олиб, иқтисодиётнинг барча соҳаларини ҳамда фуқароларни сув ресурсларининг камайиб боришига мослаштириш лозим.

9-расм. Экинларнинг суви истеъмол қилиш поғонали графиги

ИҚЛИМ ЎЗГАРИШИ ВА СУВ РЕСУРСЛАРИНИНГ КАМАЙИШИГА АҲОЛИНИ МОСЛАШТИРИШ

Иқлим ўзгариши билан мангу музликлар заҳирасининг камайиб бориши, аҳоли сонининг ўсиши ҳамда уларни тоза ичимлик суви, кийим-кечак ва озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда иш билан таъминлаш зарурлиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга кўп миқдорда суви ажратишга ва мажбурлигимиз, шунингдек, атроф-муҳит флора ва фаунасининг ўзгариши ҳам бошқа турли сабаблар бизни, яъни мамлакатдаги барча суви истеъмолчиларини сувдан самарали фойдаланишга, уни асраб-авайлашга, суви тақчиллиги сабаб юзага келадиган шароитга мослашишга ундайди. Бу борада Республикаимизда зарур меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилиб, маълум ишлар бошланди ҳам.

Марказий Осиё умумий уйимиз бўлганлиги сабабли, суви тақчиллигига мослашишни Марказий Осиё минтақасидаги барча мамлакатларда биргаликда олиб бориш зарур. Суви тақчиллиги шароитида атроф-муҳитни тоза сақлаш ва барча суви истеъмолчиларининг сувга бўлган талабини қондириш учун қуйидагиларга эътибор бериш талаб этилади:

- атроф-муҳит муҳофазаси ва суви ресурсларидан фойдаланиш бўйича минтақавий қонунлар қабул қилиш;
- мамлакатларда суви ресурсларидан хўжасизларча фойдаланган ва атроф-муҳитга зарар етказганларга нисбатан қатъи чоралар кўрувчи (ҳаттоки жиноий жавобгарликка тортувчи) умумий қонунлар ишлаб чиқиш;
- аҳолини суви тақчиллиги шароитида атрофни-муҳитни тоза сақлаш ҳамда суви ресурсларидан самарали фойдаланишга ўргатиш – мослаштириш.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Карбонат ангидриднинг ҳаво таркибида опиши, чиқинди газларнинг ҳавога меъёридан ортиқ чиқариб ташланиши оқибатида иссиқхона эффекти ҳосил бўлиб, бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятини ташвишга солаётган жиддий экологик муаммо — глобал иқлим ўзгариши юзага келди.

Афсуски, бошқа экологик муаммолардан фарқли ўлароқ глобал иқлим ўзгариши Ер юзи аҳолисини кам ташвишга солаяпти. Нега?

Сабабларини ўз журналистик материалингизда очиб беринг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Иқлим ўзгариши муаммоси Ўзбекистонга ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Юзага келиши мумкин бўлган оқибатлар қаторида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- сув ресурслари тақчиллигининг кучайиши;
- ўртача ҳароратнинг опиши;
- ёгингарчиликларнинг нотекис тақсимланиши — ёгингарчиликларсиз кургоқчилик узоқ давом этиши ва бир мартада кўп миқдорда ёгингарчиликлар бўлиши;
- қишлоқ хўжалигида етиштириш учун мақбул экинлар таркибининг бутунлай ўзгариши;
- ҳарорат кўтарилиши натижасида аҳоли саломатлиги билан боғлиқ муаммолар кўпайиши;
- ўсимликлар ва ҳайвонларнинг аксарият турлари яшайдиган ареалларнинг қайта тақсимланиши, демак, экологик жараёнлар, бериладиган маҳсулотлар ва бажариладиган функциялар тубдан ўзгариши;
- саҳролашиш жараёнларининг кучайиши, демак, яшаш ва хўжалик юритиш мумкин бўлган ерларнинг камайиши;
- иқтисодиёт секторларининг тўлиқ қайта тақсимланиши ва бошқалар.

Мазкур маълумотларга асосланиб таҳлилий жанрда журналистик материал тайёрланг.

♦ 3-ТОПШИРИҚ

«Сув бўйича глобал ҳамкорлик» (СГХ) ташкилоти кўплаб халқаро манбаларнинг яқинлашиб келаётган сув инқирози ҳақидаги таҳминларини қуйидаги омиллар асосида умумлаштирди:

- ҳар бир инсон бир йилда ўртача 58 кг гуруч истеъмол қилади;
- шолининг янги навларини чиқараётган селекционер олимлар сув сарфини 50 фоизга камайтиришни назарда тутмоқда;
- одамлар жаҳондаги умумий сув захираларининг 0,4 фоизидангина фойдаланиш имкониятига эга;
- бир буханка (400 грамм) нонга кетадиган унни етиштириш учун 550 литр сув керак;
- ривожланаётган мамлакатларда 100 грамм мол гўшти ишлаб чиқариш учун ўртача 1500 литр сув ишлатилади;
- бутунги кунда 40 дан ортиқ мамлакатдаги 2 миллиарддан зиёд одам сув танқислигини сезмоқда;
- икки ёки ундан ортиқ мамлакатга тегишли ер ости сувларидан фойдаланилаётган 263 дарё ҳавзаси мавжуд.

Мазкур маълумотларга асосланиб муаммоли мақола тайёрланг.

3-МОДУЛЬ

Мавзу: ВИРТУАЛ СУВ ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ

Модулининг мақсади. Виртуал сув тушунчаси, виртуал сувнинг бугунги кунда сувни тежаш, иқтисодий ўсиш ва аҳоли фаровонлигини таъминлашдаги аҳамияти, виртуал сув сарфини камайтириш йўллари семинар-тренинг қатнашчиларга визуал усуллар орқали тушунтириб бериш.

Тарбиявий мақсади. Виртуал сув тушунчаси, виртуал сувни тежаслиқ натижасида келиб чиқадиган салбий оқибатлар ҳақида журналлар, экологлар, аҳолининг хабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Виртуал сув сарфи бўйича инфографика, проектор, интернет тизимига уланган ноутбук, иқлим ўзгаришини тасвирловчи фотосуратлар, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар: виртуал сув, форум, сув ҳажми, Ўзбекистон, чучук сув захираси.

♦ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. Виртуал сув тушунчаси, сувнинг ишлаб чиқариш ва инсон ҳаётидаги ўрни, кундалиқ сув сарфи, ишлаб чиқаришдаги сув сарфи, сувни тежаш усуллари, Ўзбекистонда виртуал сув тушунчаси борасида аҳоли хабардорлигини ошириш зарурлиги қатнашчиларга «Ақлий ҳужум», баҳс-мунозара, тақдирот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг сув тушунчаси, сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий кўникмаларини қўллаш, мазкур модуль мазмунини қатнашчиларга етказишда муаммонинг долзарблик даражасини аниқлаш карталаридан фойдаланиш лозим.

Муаммо долзарблигини аниқлаш картаси

Экологик муаммолар	Зудлик билан ечилиши зарур	Долзарб	Унчалик долзарб эмас	Долзарб эмас
Сув тақчиллиги				
Глобал иқлим иссиши				

Виртуал сув сарфининг ортиши				
Биохилмахилликнинг йўқолиши				
Ўрмонларнинг кесилиши				
Чўлланиш				
Чиқиндиларнинг кўпайиши				
Дунё оксанининг ифлосланиши				
Атмосферанинг ифлосланиши				
Озон қатламининг емирилиши				
Тупроқ деградацияси				
Экологик маданиятнинг етишмаслиги				

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига виртуал сувнинг кўп ва тежамсиз сарфланиши оқибатларини тушунтириш. 2003 йил учинчи Бутунжаҳон сув форумида кўтарилган масалаларни муҳокама қилиш. Виртуал сув экспорти сув танқис бўлган мамлакатларда уни тежаш имконини, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ёрдам бериши, виртуал сув сув борасидаги зиддиятларнинг олдини олиб, уларни бартараф этиши, виртуал сувни қисқартириш, яъни сувни тежаш, қурғоқчиликка мослашган экинларни экиш, ишлаб чиқаришда камроқ сув ишлатиш, иккиламчи ва учламчи сувлардан фойдаланишни кенг йўлга қўйиш дунёдаги мавжуд ичимлик сувини тежаш имконини беришини тушунтириш.

В. Хулоса. Виртуал сув биз ҳар куни истеъмол қилаётган озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш учун кетган сувнинг ҳажмидир. Масалан, бир килограмм бугдой етиштириш учун (лалми бўлмаган) 1000 литрга яқин сув сарфланади. Яъни мазкур бир килограмм бугдой учун виртуал сув 1000 литрга тенгдир. Бир килограмм гўшт учун эса 1,5 млн. литрга яқин сув сарфланади. Бошқача айтганда, биз

истеъмол қилаётган гуштининг нархи 1,5 млн. литр виртуал сувнинг нархига тенг. Бир филжон қаҳвада ўртача 140 литр виртуал сув, бир бокал шарбатда — 200 литр, пахта толасидан тайёрланган бир метр матода— 2500 литр, жинсида — 10 800 литр, енгил автоуловда — 378 500 литргача виртуал сув мавжуд. Виртуал сувнинг миқдори нафақат маҳсулот, балки уни ишлаб чиқарадиган мамлакатга боғлиқ. Бир килограмм пишлоқ тайёрлашга Италияда 4,2 минг литрга, Ўзбекистонда эса 6,7 минг литрга яқин сув кетади. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобига кўра, битта одамнинг виртуал сувни истеъмол қилиш ҳажмини бир кунда 1 м³ яшаб қолиш учун, 2,6 м³ ва ундан кўпроги эса кўп гушт истеъмол қиладиганлар учун ташкил этиши ҳақида семинар-тренинг қатнашчиларига тушунча бериш. Айтиш жоизки, глобал даражада виртуал сувни сотиш геосиёсий аҳамиятга эгадир. У мамлакатларни бир бирига боғлайди. У ҳамкорлик ва тинчлик асоси ёхуд турли хил зиддиятлар манбаси бўлиши ҳам мумкин. Виртуал сув тушунчасини очиб беришда виртуал сув оқими, виртуал сувнинг импорти ва экспорти, виртуал сув савдоси каби тушунчалар қўлланилади.

Г. Мавзу бўйича кичик гуруҳларда ишлаш. Қатнашчилар гуруҳларга бўлинади ва ҳар бир гуруҳга виртуал сувнинг сарфи бўйича вазиятлар ҳамда муаммони кўрсатишда вазиятни саҳналаштириш ва муаммо ечимини топиш вазифаси берилади.

Д. Тавсиялар. Виртуал сув тушунчаси ва унинг сарфи борасида журналистик материаллар тайёрлаш ва шу орқали кенг жамоатчиликнинг хабардорлигини ошириш лозим.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Виртуал сувга оид фактлар¹

- Чучук сув захирасининг 70–90 фоизи ривожланаётган мамлакатларда экинларни етиштириш учун ишлатилади;
- Кундалик эҳтиёжни қондириш учун аҳоли жон бошига кунига 50 литр сув керак (Дублин тамойиллари, 1992);
- 1 кг. гуруч етиштириш учун 3000 л сув зарур;
- Битта буханка (400 грамм) нонга кетадиган унни етиштириш учун 550 л сув керак;
- Бугунги кунда 40 дан ортиқ мамлакатдаги 2 миллиарддан ортиқ одам сув танқислигини сезмоқда;
- Ривожланган мамлакатларда 100 грамм мол гўшти ишлаб чиқариш учун ўртача 1500 л сув ишлатилади;
- Икки ёки ундан ортиқ мамлакатга тегиншли ер ости сувларидан тежамсиз фойдаланилаётган 263 дарё ҳавзаси мавжуд;
- Сувнинг исроф қилиниши сабабли Ҳиндистондаги 25 фоиз ҳосилнинг тақдири доим хавф остида туради.

Виртуал сув

- Виртуал сув биз ҳар куни истеъмол қилаётган озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш учун кетган сувнинг ҳажмидир
- ♦ Бир килограмм бугдой(далми бўлмаган) етиштириш учун 1000 литрга яқин сув сарфланади. Яъни мазкур бир килограмм бугдой учун виртуал сув 1000 литрга тенгдир. Бир килограмм гўшт учун эса 1,5 млн. литрга яқин сув сарфланади

¹ Сколько воды потребляет сельское хозяйство? <https://otxody.by>

Статистика

- Битта одамнинг виртуал сув истеъмол қилиш ҳажми бир кунда 1 м³ яшаб қолиш учун, 2,6 м³ ва ундан кўпроғи эса кўп гўшт истеъмол қиладиганлар учун таъкил этади.
- Сув танқис мамлакатлар маҳсулотлар, товарларни харид қилишганида, уларни ишлаб чиқарган мамлакатдан харид қилинган мамлакатга виртуал сув ўтади. Бу эса мамлакатдаги сув ресурсларини тежаш имконини беради.

Марказий Осиё минтақавий экологик маркази (МОМЭМ)

- Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистонда ҳам ўз ваколатхонасига эга бўлган Марказий Осиё минтақавий экологик маркази (МОМЭМ) мазкур йўналишда бир неча йиллар давомида қатор анжуманлар ўтказди, ушбу соҳада дунёнинг илғор мамлакатлари таърибасини ўрганди ва бугунги кунда ҳам 48 млн. евро қийматга эга бўлган 230 дан ортиқ ҳудудда сувни тежаш ва самарали фойдаланиш, иқлим ўзгариши, сув ташаббусларини қўллаб қувватлаш, барқарор ривожланиш учун таълим каби дастурларни амалга оширмоқда.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

- Виртуал сув экспорти сув танқис бўлган мамлакатларда уни тежаш имконини берадими?
- Виртуал сув озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ёрдам берадими?
- Виртуал сув сув билан боғлиқ зиддиятларнинг олдини олиб, уларни бартараф этадими?
- Виртуал сувни қисқартириш, яъни сувни тежаш, қургўқчиликка мослашган экинларни экиш, ишлаб чиқаришда камроқ сув ишлатиш, иккиламчи ва учламчи сувлардан фойдаланишни кенг йўлга қўйиш дунёдаги мавжуд ичимлик сувини тежашга ёрдам берадими?
- Виртуал сув ҳақида аҳолининг хабардорлигини ошириш зарурми?

Мазкур саволларга жавоб берган ҳолда таҳлилий материал тайёрланг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистонда ҳам ўз ваколатхонасига эга бўлган Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази (МОМЭМ) мазкур йўналишда бир неча йиллар давомида қатор анжуманлар ўтказди. Ушбу соҳада дунёнинг илгор мамлакатлари тажрибасини ўрганди ва бугунги кунда ҳам 230 дан ортиқ ҳудудда сувни тежаш ва самарали фойдаланиш, иқлим ўзгариши, сув ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, барқарор ривожланиш учун таълим каби 48 млн. евро қийматга эга бўлган дастурларни амалга оширмоқда.

Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази (МОМЭМ) фаолиятини ўрганинг. Унинг бугунги кунда амалга ошираётган лойиҳаларини таҳлил қилинг.

4-МОДУЛЬ

Мавзу: СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ: ҲУҚУҚИЙ АСОС

Модулниң мақсади. Ўзбекистонда сувдан фойдаланишнинг тарихи, Сув ҳўжалиги вазирлиги тугатилиб, Қишлоқ ҳўжалиги вазирлиги билан бирлаштирилганлиги, ушбу қарордан кейин сув ҳўжалиги соҳасида парчаланиш бошланганлиги, кўплаб мелиораторлар ишсиз бўлиб қолганлиги, сув захираларини давлат даражасида бошқаришнинг гидрогеографик тамойилига асос солган «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун қабул қилинганлиги, мустақиллик йилларида Сув ҳўжалиги бош бошқармаси сув захиралари ва сув ҳўжалигининг қолган имкониятларига тўлиқ эғалик қилгани ҳолда, анча қисқартирилган молиявий ресурслар ҳамда давлатлараро сув тақсимотининг янги шартларига мослашишга мажбур бўлганлиги ва янги қабул қилинган ҳужжатлар тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Сувдан фойдаланиш борасида қабул қилинган Қонун ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарорлари, қонуности ҳужжатлари ҳақида журналистлар, экологлар ва аҳолининг ҳабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимиға уланган ноутбук, сувдан фойдаланишға оид фотосуратлар, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қозғалдиқ скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сувдан фойдаланиш, қонун, қарор, Сув ҳўжалиги вазирлиги.

♦ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, қонуности ҳужжатлари, бу йўналишдаги Президент Фармон ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг асосий мазмуни очиб берилади ва «Ақлий ҳужум», баҳс-мунозара, тақдирот шаклида тушунтирилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий кўникмаларини қўллаш лозим.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига сув танқислиги асосан Марказий Осиё мамлакатлари, хусусан юртимизда сезилаётгани, шу сабабли айнан оби-ҳаёт билан боглиқ қонунчилик албатта такомил-

лашган бўлиши, унда нафақат миллий даражадаги муаммолар, балки қуйидаги глобал, ҳудудий масалалар ҳам ўз аксини топмоғи зарурлиги тушунтирилади:

- табиий-иқлим ўзгаришлари (экологик омил);
- ер ва сувнинг атроф муҳит компоненти сифатидаги роли (экологик-географик ва иқтисодий омил);
- мазкур объектлардан қатъий ҳалқаро босим остидаги бозор муносабатлари шароитида фойдаланиш (ижтимоий-иқтисодий омил);
- жаҳон инқирози сабоқлари (молиявий омил) ва ҳоказо.

«Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни муҳим аҳамият касб этиб, унда сув объектларидан қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун фойдаланиш, лимит бўйича сувдан фойдаланиш ёки сувни истеъмол қилишнинг белгиланган тартибига риоя этган ҳолда сувдан умумий ва махсус фойдаланиш ёки сувни умумий ва махсус истеъмол қилиш тартибини баён этилган.

В. Хулоса. 2018 йилда ташкил этилган янги Сув хўжалиги вазирлигига ўтган 20 йиллик даврдан мерос сифатида ўта мураккаб муаммолар мажмуи қолди. Улар магистрал ва хўжаликлараро канал ҳамда иншоотларни бошқаришнинг беқарорлиги, суғориш ва дренаж тизимларининг техник даражаси пасайиб кетиши, собиқ ички тармоқнинг ачинарли ҳолатга тушиб қолганида намоён бўлди. Ана шундай шароитда имконият очиб берувчи ягона ижобий омил — Президент Шавкат Мирзиёевнинг янгича ички ва ташқи сиёсати, шу жумладан, қўшни мамлакатлар билан муносабатларда мавжуд бўлган муаммоларни бартараф этишга қаратилган ҳамкорликни мустаҳкамлаш, минтақанинг сув захираларидан оқилона фойдаланиш устида биргаликда ишлашга интилишидир.

Г. Тавсиялар.

- сувдан фойдаланиш бўйича қонунчиликни такомиллаштириш;
- сувдан фойдаланганлик учун тўлов тўлашнинг иқтисодий механизмини жорий этиш;
- марказлашган сув узатишни базавий молиялаштириш тартибини сақлаб қолиш;
- сувдан фойдаланиш борасидаги қонунчиликни журналистик материаллар асосида кенг жамоатчиликка тушунтириш.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони

ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ТИЗИМИНИ ТУБДАН ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Мамлакатда қишлоқ ва сув хўжалигини ривожлантириш учун зарур иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий асослар яратиш бўйича кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда. Таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва бозор муносабатлари механизмларини жорий қилишда фермер хўжаликлари учун қўшимча шарт-шароитлар яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Қишлоқ хўжалиги тармогининг жадал ривожланиши, ўз навбатида, сув ресурслари истеъмолининг ортиб боришига олиб келади, ушбу ҳолат юзага келаётган чақирув ва хатарларга нисбатан ўз вақтида чоралар кўрилмаган тақдирда, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Қишлоқ ва сув хўжалиги бошқаруви соҳасида узоқ вақт давомида ҳал этилмасдан келаётган тизимли муаммоларнинг мавжудлиги мазкур ҳолатни янада кучайтирмоқда, жумладан:

биринчидан, озиқ-овқат хавфсизлигини ваколатли органлар ўзаро ҳамкорлигининг таъсирчан механизмсиз тарқоқ ҳолда режалаштириш ва таъминлаш қабул қилинаётган қарорлар ҳамда аниқ натижаларга эришиш учун жавобгарликнинг сусайишига олиб келмоқда;

иккинчидан, қишлоқ ва сув хўжалигида узоқ муддатли пухта сиёсатнинг шакллантирилмаганлиги сабабли мазкур соҳаларни янада ривожлантиришнинг аниқ йўналишлари белгиланмаган;

учинчидан, юзага келаётган муаммолар бўйича тезкор қарорлар қабул қилишда ваколатли органларнинг самарали мувофиқлаштирувчи роли ва ташаббускорлиги мавжуд эмас;

тўртинчидан, масъул идоралар томонидан ҳаққоний ахборотни йиғиш, таҳлил қилиш ва алмашиш механизмнинг тўғри йўлга қўйилмаганлиги сабабли ўзларига юклатилган вазифалар самарасиз амалга оширилмоқда;

бешинчидан, қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат хавфсизлиги ҳамда сув истеъмоли соҳаларида мустақил назорат мавжуд эмас, бунинг натижасида тармоқларни модернизация қилиш ва техник жиҳозлаш ишларига етарлича эътибор қаратилмаяпти, инновацион технологиялар ва ишланмаларни жорий қилиш даражаси пастлигича қолмоқда. Қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат хавфсизлиги ва сув истеъмоли соҳала-

рида ҳақиқий ҳолатни ва ривожланиш истиқболларини чуқур таҳлил қилиш асосида уларни стратегик режалаштириш сиёсати бўйича таъсирчан ишларни йўлга қўйиш, мазкур йўналишлар бўйича бошқарув тизимини тубдан такомиллаштириш мақсадида, шунингдек, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳамда Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясида белгиланган вазифаларга мувофиқ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 февралдаги «Қишлоқ ва сув ҳўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»-ги ПФ-5330-сон Фармонида мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув ҳўжалиги вазирлиги негизида Қишлоқ ҳўжалиги вазирлиги ва Сув ҳўжалиги вазирлиги ташкил этилганлиги маълумот учун қабул қилинсин.

2. Қуйидагилар Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ҳўжалиги вазирлигининг асосий вазифалари ва фаолиятининг йўналишлари этиб белгилансин:

қишлоқ ҳўжалиги ва озиқ-овқат хавфсизлиги соҳасида тармоқни комплекс модернизация қилишга, қишлоқ ҳўжалигида фан ва техника ютуқларини, ресурсларни тежайдиган замонавий ва интенсив агротехнологияларни, илгор тажрибаларни жорий қилишга йўналтирилган ягона сиёсатни амалга ошириш;

Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида давлат органлари, ҳўжалик бошқаруви органлари ва бошқа ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш;

рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш орқали иқтисодиёт тармоқлари экспорт салоҳиятини ошириш, бозор конъюнктураси юзасидан чуқур маркетинг тадқиқотларини ўтказиш, хорижий инвестициялар ва бегараз техник кўмак маблағларини (грантлар) жалб қилиш;

аҳолини йил давомида ва узлуксиз равишда барқарор нархларда таъминлаш учун зарур бўлган ҳажмда қишлоқ ҳўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари захирасини шакллантиришни ташкил этиш;

қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, давлат-хусусий шериклиги механизмларини такомиллаштириш, шунингдек, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда тадбиркорлик субъектлари иштирокини рағбатлантиришни таъминлаш;

қишлоқ ҳўжалигини изчил ва барқарор ривожлантириш, мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, қишлоқ аҳолисининг бандлик даражасини ва даромадларини ошириш, ички бозорда озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг барқарор даражасини сақлаб қолишга

йўналтирилган комплекс мақсадли, тармоқ ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш;

таълим, фан ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тизимли асосда узвий интеграциялашни, қишлоқ хўжалиги тармоқларининг юқори малакали соҳа мутахассисларига бўлган жорий ва истиқболдаги эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни таъминлаш.

3. Қуйидагилар Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигининг асосий вазифа ва фаолияти йўналишлари этиб белгилансин:

- сув ресурсларини бошқариш соҳасида ягона сиёсатни амалга ошириш, шунингдек, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш, сувларнинг зарарли таъсирининг олдини олиш ва бартараф этиш соҳасида давлат органлари, хўжалик бошқаруви органлари ва бошқа ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш;

- ҳудудларни ва иқтисодиёт тармоқларини сув ресурслари билан барқарор ҳамда оқилона таъминлаш, ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланишини ва барқарорлигини таъминлаш бўйича чоралар кўриш;

- ирригация ва мелиорация тизимлари, сув омборлари, насос станциялари ҳамда бошқа сув хўжалиги ва гидротехника иншоотларининг ишончли фаолият кўрсатишини таъминлаш, сув хўжалигининг йирик ва ўта муҳим объектлари муҳофаза қилинишини ташкил этиш;

- сув ресурсларидан тежамли ва оқилона фойдаланиш учун сувдан фойдаланувчилар ҳамда сув истеъмолчилари масъулиятини ошириш, уларнинг сувдан фойдаланиш маданиятини юксалтириш;

- сув хўжалиги соҳасида фан ва техника ютуқлари, замонавий сув тежовчи технологиялар, илгор тажрибалар, сув хўжалигини ва сувдан фойдаланишни бошқариш тизимида инновацион услубларни жорий қилиш;

- сув хўжалиги соҳасида мутахассислар малакасини ошириш тизimini ташкил этиш, сув хўжалиги ташкилотлари билан таълим ва илмий муассасалар ўртасидаги интеграцияни кучайтириш, фан ютуқларини амалиётга жорий этиш чораларини кўриш;

- трансчегаравий сув ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланиш бўйича давлатлараро муносабатларни ривожлантириш, хорижий инвестициялар ва техник қўмак маблағларини (грантлар) жалб қилиш, шунингдек, сув хўжалиги соҳасидаги халқаро ташкилотлар фаолиятида фаол иштирок этиш.

4. Қуйидагилар:

агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги ҳолати, мазкур соҳада қонун ҳужжатлари ҳамда меъёрий ҳужжатлар талаблари ижроси устидан назоратни амалга ошириш учун масъул бўлган Ўзбекистон

Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси (кейинги ўринларда Инспекция деб юритилади);

2018 йил 1 июлдан Қишлоқ ҳўжалиги корхоналарини таркибий қайта тузиш агентлиги ҳамда Қишлоқ ва сув ҳўжалигида инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш бўйича марказ негизида лойиҳалар, шу жумладан, инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга қўмаклашиш учун масъул бўлган, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Инвестициялар, инновацион ривожлантириш, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятини мувофиқлаштириш, туризм масалалари комплекси таркибига кирувчи Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат таъминоти соҳасидаги лойиҳаларни амалга ошириш агентлиги (кейинги ўринларда Агентлик) ташкил этилсин.

Агентлик Қишлоқ ҳўжалиги корхоналарини таркибий қайта тузиш агентлиги ҳамда Қишлоқ ва сув ҳўжалигида инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш бўйича марказнинг ҳуқуқлари, мажбурият ва шартномалари бўйича ҳуқуқий вориси ҳисобланиши маълумот учун қабул қилинсин.

5. 2018 йил 1 августдан қуйидагилар:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат дон инспекцияси;

Машина ва асбоб-ускуналарнинг техник ҳолатини назорат қилиш бош давлат инспекцияси;

Чорвачиликда наслчилик ишлари бош давлат инспекцияси;

«Ўзсувназорат» республика сув инспекцияси;

«Ўздавуругназоратмарказ» қишлоқ ҳўжалиги экинлари уругини сертификациялаш ва сифатини назорат қилиш давлат маркази тугатилсин.

Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги тугатилаётган идора ва муассасалар ходимлари бандлигини таъминлашга қўмаклашсин.

6. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Инспекция билан биргаликда икки ой муддатда Машина ва асбоб-ускуналарнинг техник ҳолатини назорат қилиш бош давлат инспекциясининг вазифа ҳамда функцияларини қайта тақсимлаш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига таклиф киритсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги, «Ўзпахтасаноат» АЖ ва «Ўздонмахсулот» АКнинг:

Ғўза уруғчилиги республика маркази ва Бошоқли дон экинлари уруғчилиги республика маркази негизида, уруғликлар, шу жумладан, пахта ва бошоқли дон экинлари уруғларини тайёрлаш ҳамда улардан фойдаланишнинг ягона ва замонавий тизимини шакллантириш учун

масъул бўлган Инновацион ривожланиш вазирлиги ҳузуридаги Уруғчиликни ривожлантириш марказини ташкил этиш;

уруғлик тайёрлаш бўйича ихтисослаштирилган ташкилотларда уруғлик олиш мақсадида етиштирилган пахта ва бошоқли дон экинларини кейинчалик алоҳида сақлаш шарти билан қайта ишлаш тартибини жорий қилиш тўғрисидаги таклифлари қабул қилинсин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Ўзпахтасаноат» АЖ ва Ўздонмахсулот» АК билан биргаликда икки ой муддатда уруғлик тайёрлаш бўйича алоҳида ташкилотларнинг, цех ва омборларнинг пахта ҳамда бошоқли дон экинлари уруғлари учун ихтисослаштирилишини, шунингдек, уларни босқичма-босқич Уруғчиликни ривожлантириш марказига бериш бўйича таклифлар киритилишини таъминласин.

Инспекция пахта ва бошоқли дон экинлари уруғлигининг буюртмаси, тайёрланиши, алоҳида қайта ишланиши ва сақланиши бўйича талабларга риоя қилиниши устидан қатъий назоратни таъминласин.

8. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг илмий-тадқиқот муассасалари берилган ҳолда, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги илмий-ишлаб чиқариш маркази негизда Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат таъминоти илмий-ишлаб чиқариш маркази ташкил этилсин.

Марказ мамлакатнинг илмий-тадқиқот ва олий таълим муассасалари томонидан аграр фан соҳасида олиб бориладиган илмий тадқиқотларни мувофиқлаштириб бориши белгилаб қўйилсин.

Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги Бош прокуратура, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Сув хўжалиги вазирлиги билан биргаликда уч ой муддатда қишлоқ ва сув хўжалиги соҳасидаги илмий-тадқиқот муассасаларининг фаолиятини долзарб йўналишлар бўйича янги гоё ва ишланмаларни кўриб чиқиш заруратини инобатга олган ҳолда такомиллаштириш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

9. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг моддий-техника базасини ривожлантириш, инновация технологияларини жорий қилиш ва ходимларни рағбатлантириш жамгармаси негизда:

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳузурида Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва озиқ-овқат таъминоти жамгармаси;

Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ҳузурида Сув хўжалигини ривожлантириш жамгармаси ташкил этилсин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси бир ой муддатда ташкил қилинаётган жамгармалар фаолиятини ташкил этиш тартибини тасдиқласин.

10. Қишлоқ ва сув ҳўжалиги давлат бошқаруви тизимида янгидан ташкил этилаётган идора ва муассасалар фаолиятини ташкил этиш бўйича Комиссия иловага мувофиқ таркибда тузилсин.

Комиссия (З.Т. Мирзаев):

туғатилаётган идора ва муассасаларнинг, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув ҳўжалиги вазирлигининг мол-мулки ва пул маблағларини оқилона тақсимлаш мақсадида уларни хатловдан ўтказишни;

мазкур Фармонга мувофиқ идора ва муассасаларни туғатиш, шунингдек, янгидан ташкил этилаётган тузилмаларнинг моддий-техника базасини яратиш, улар ишини самарали ташкил этиш учун зарур бўлган компьютер техникаси, алоқа воситалари билан, шу жумладан, туғатилаётган идора ва муассасаларнинг бинолари ва моддий-техника базасини бериш орқали жиҳозлашга доир тадбирларни ташкил қилишни;

янгидан ташкил этилаётган идора ва муассасаларни, уларнинг ҳудудий бўлинмаларини жойлаштириш, шунингдек, улар фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ бошқа масалаларни ҳал этишни;

янгидан ташкил этилаётган идораларни малакали кадрлар билан, шу жумладан, туғатилаётган идоралар ва муассасалар ходимлари ҳисобидан тўлдиришни белгиланган тартибда таъминласин.

11. Мазкур Фармонда назарда тутилган идора ва муассасаларни ташкил этиш Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ҳўжалиги вазирлиги, Сув ҳўжалиги вазирлиги ҳамда туғатилаётган идоралар ва муассасалар штат бирликларини мақбуллаштириш ҳисобига амалга оширилиши маълумот учун қабул қилинсин.

12. Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислоҳотлар концепциясини амалга ошириш бўйича Комиссия бир ой муддатда янгидан тузилаётган идоралар ва муассасалар фаолиятини ташкил этиш, шунингдек, уларнинг асосий вазифа, функция ва фаолият йўналишларини белгилаб бериш бўйича қарорлар лойиҳалари киритилишини таъминласин.

13. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ҳўжалиги вазирлиги, Сув ҳўжалиги вазирлиги манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда икки ой муддатда қонун ҳужжатларига ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

14. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А.Н.Арипов ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори О.Б.Муродов зиммасига юклансин.

*Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. МИРЗИЁЕВ
Тошкент шаҳри, 2018 йил 17 апрель*

КЕЙС СТАДИ

◆ 1-ТОПШИРИҚ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «2017–2021 йилларда ичимлик суви таъминоти ва канализация тизимини комплекс ривожлантириш ва модернизация қилиш дастури тўғрисида»ги Қарорида қишлоқ жойларда аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъминлаш, янги ичимлик суви билан таъминлаш иншоотлари ва канализация тизимини қуриш ва мавжудларини реконструкция қилиш, ичимлик суви таъминотига янги ахборот технологияларни жорий этиш, ичимлик суви ишлаб чиқариш жараёнлари самардорлигини ошириш назарда тутилган. Мазкур қарорни таҳлил қилиб, Ўз вилоятингизда унинг ижроси қай тарзда таъминланаётганини журналистик материалда кўрсатиб беринг.

◆ 2-ТОПШИРИҚ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида» 2018 йил 17 апрелда қабул қилинган Фармонида кўрсатилган қишлоқ ва сув хўжалиги бошқаруви соҳасида узоқ вақт давомида ҳал этилмасдан келаётган тизимли муаммоларни таҳлил этиб, журналистик материал орқали уларни ҳал қилиш йўллари-ни кўрсатинг, бунда қуйидаги муаммоларга эътибор қаратиш тавсия этилади:

- биринчидан, озиқ-овқат хавфсизлигини ваколатли органлар ўзаро ҳамкорлигининг таъсирчан механизмисиз тарқоқ ҳолда режалаштириш ва таъминлаш қабул қилинаётган қарорлар ҳамда аниқ натижаларга эришиш учун жавобгарликнинг сусайишига олиб келмоқда;
- иккинчидан, қишлоқ ва сув хўжалигида узоқ муддатли пухта сиёсатнинг шакллантирилмаганлиги сабабли мазкур соҳаларни янада ривожлантиришнинг аниқ йўналишлари белгиланмаган;
- учинчидан, юзага келаётган муаммолар бўйича тезкор қарорлар қабул қилишда ваколатли органларнинг самарали мувофиқлаштирувчи роли ва ташаббускорлиги мавжуд эмас;
- тўртинчидан, масъул идоралар томонидан ҳаққоний ахборотни йиғиш, таҳлил қилиш ва алмашиш механизмининг тўғри йўлга қўйилмаганлиги сабабли ўзларига юклатилган вазифалар самарасиз амалга оширилмоқда;
- бешинчидан, қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат хавфсизлиги ҳамда сув истеъмоли соҳаларида мустақил назорат мавжуд эмас, бу-

нинг натижасида тармоқларни модернизация қилиш ва техник жиҳозлаш ишларига старлича эътибор қаратилмаяпти, инновацион технологиялар ва ишланмаларни жорий қилиш даражаси пастлигича қолмоқда.

МАВЗУ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

Тарих

- Сув бўйича қонун қабул қилиш илк мартаба XX асрнинг 20-йилларида амалга оширилиб, Сув-мелиоратив кодекси (БССР, 1928), Ўзбекистон ва Туркменистон ССР нинг «Ер-сув кодекс»лари (1929) қабул қилинди.
- Улар асосан аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш ва қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишни тартибга солган.

Ўзбекистонда сув қонунчилиги асоси

- Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида» Қонуни,
- ЎзР Президентининг 24.03.2003 даги «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида» ги Фармони,
- Вазирлар Маҳкамасининг 21.07.2003 даги «Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида» ги қарори,
- Вазирлар Маҳкамаси томонидан 07.04.1992 да тасдиқланган «Сув омборлари ва бошқа сув ҳавзаларининг дарё ва магистрал канал, коллекторлар, шунингдек Ўзбекистон Республикасида даволаш ва маданий соғломлаштиришга қаратилган ичимлик суви ва маиший сув билан таъминлаш тўғрисида» ги Низом,
- Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1993 йил 3 августда тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланишни лимитлаш тўғрисида» ги вақтинчалик тартиб.

Қарорлар

- ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 03.02.2015 йилдаги 19-сонли «Аҳоли пунктларида давлат капитал қўйилмалари ҳисобига ичимлик сув таъминотини ва оқава сув хизматини яхшилаш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш самарадорлигини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» ги қарори;
- Вазирлар Маҳкамасининг 30.11.2012 йилдаги 337-сонли «Ўзбекистон Республикасининг 2013—2015 йилларга мўлжалланган сув таъминоти ва канализация тизимини комплекс тарзда янада ривожлантириш ва модернизация қилиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги қарори;
- ЎзР Президентининг «Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» ги Фармони (17 апрель 2018 йил);

5-МОДУЛЬ

Мавзу: СУВ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ: ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК

Модулниң мақсади. 1992 йилда Ўзбекистон БМТнинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидаги қатор дастурлар ва ихтисослашган муассасалар, шу жумладан БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича комиссияси билан ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўзбекистон ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврОИХ), «Марказий Осиё ҳамкорлик» ташкилоти (МОҲТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилотига (ШҲТ) аъзо. Минтақада сув ресурсларидан фойдаланишни мувофиқлаштириш борасида Ўзбекистон йирик минтақавий тузилмалар – Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ИҲТ) ва Марказий Осиё Минтақавий иқтисодий ҳамкорлигига аъзо. Ўзбекистон Республикаси 2002 йил февралдан Сув бўйича глобал ҳамкорлик (СГҲ) аъзоси. Марказий Осиё ва Кавказордининг Сув бўйича минтақавий ҳамкорлиги (САСЕНА) сувни бошқариш ва ундан фойдаланишга алоқадор ташкилотлар (давлат департаментлари, маҳаллий ва минтақавий ташкилотлар, профессионал уюшмалар, илмий-тадқиқот институтлари хусусий тармоқ ва ННТлар)ни ўзаро тажриба ўрганиш, ахборот алмашиш ва салоҳиятни ривожлантириш мақсади асосида бирлаштирилганлиги, бугунги кунда мамлакатда сувни тежаш ва ундан фойдаланиш бўйича амалга оширилаётган халқаро лойиҳаларнинг мазмун-моҳиятини семинар-тренинг қатнашчиларига тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Ўзбекистоннинг сув борасидаги ҳамкорлик масалаларини тушунтиришдан иборат.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимига уланган ноутбук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қогоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар: БМТ, Европа Иттифоқи, Ўзбекистон Республикаси, Германия халқаро ҳамкорлик ташкилоти, Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази.

♦ **Методик тавсиялар:**

А. Сўзбоши. Ўзбекистоннинг сувдан фойдаланиш бўйича халқаро ҳамкорлиги ва уни ёритиш заруратининг асосий мазмуни очиб, «Ақлий

хужум», баҳс-мунозара, тақдирот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари бора-сидаги билимлари ва журналистик материаллар тайёрлаш бўйича амалий кўникмаларини қўллаш лозим.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига сувдан фойдаланиш бўйича халқаро ҳамкорлик долзарб аҳамият касб этиши, минтақада трансчегаравий ҳавзаларда сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ янги муаммолар пайдо бўлаётгани, улар аҳолининг ўсиши, озиқ-овқатта бўлган талабнинг кўпайиши, саноат ривожланиши, иқлим ўзгариши, музликларнинг жадал эриши ва бошқа кўплаб антропоген омиллар билан боғлиқлиги, трансчегаравий сув ресурсларидан биргаликда фойдаланиш учун умумий ечим топилмаса Марказий Осиёдаги муаммолар янада кучайиши, Ўзбекистон минтақавий давлатлар билан сув ҳўжалиги соҳасидаги ҳамкорлик механизмларини такомиллаштириш бўйича ҳар томонлама мулоқотни амалга оширишга ҳаракат қилаётганини баён этиш.

В. Хулоса. Бугун Марказий Осиё катта эътибор қаратилаётган минтақа. У Орол инқирози оқибатларини бартараф этишга оид вазифаларни ҳал этиш йўлларини излаш учун сабй-ҳаракатларни мувофиқлаштиришга, барқарорлик ва хавфсизликни таъминлашга катта ҳисса қўшаётган халқаро ҳамкорлик майдонидир. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан буён юздан ортиқ мамлакат билан дипломатик муносабатлар ўрнатди ва 150 дан ортиқ халқаро конвенция ва протоколни ратификация қилди. 1992 йилдан бери республика, Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари каби, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) аъзоси ҳисобланади. 1992 йилда Ўзбекистон БМТнинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидаги қатор дастурлар ва ихтисослашган муассасалар, шу жумладан БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича комиссияси билан ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўзбекистон Европсиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврОИХ), «Марказий Осиё ҳамкорлик» ташкилоти (МОҲТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилотига (ШҲТ) аъзо. Минтақада сув ресурсларидан фойдаланишни мувофиқлаштириш борасида Ўзбекистон йирик минтақавий тузилмалар — Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ИҲТ) ва Марказий Осиё Минтақавий иқтисодий ҳамкорлигига аъзо. Ўзбекистон Республикаси 2002 йил февралдан Сув бўйича глобал ҳамкорлик (СГҲ) аъзоси. Марказий Осиё ва Кавказортининг Сув бўйича минтақавий ҳамкорлиги (САСЕНА) сувни бошқариш ва ундан фойдаланишга алоқадор ташкилотлар (давлат департаментлари, маҳаллий ва минтақавий ташкилотлар, профессионал уюшмалар, илмий-тадқиқот институтлари хусусий тармоқ ва ННТлар)ни ўзаро таж-

риба ўрганиш, ахборот алмашиш ва салоҳиятни ривожлантириш мақсади асосида бирлаштирган. СГХ ёндашувларини жорий этиш бўйича минтақавий фаолияти, орттирилган тажриба ва сабоқлар кейинги қисмларда кўриб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси Европа Иттифоқининг Сув бўйича ташаббусида (EUWI) иштирок этади. EUWInинг фаолияти Барқарор ривожланиш учун ҳаракат дастурини (WSSD) амалга ошириш борасидаги сув бўйича стратегик ҳамкорликнинг асосини таъминлайди ҳамда сув ресурслари билан боглиқ Барқарор ривожланиш мақсадларига эришишга ҳисса қўшади. Сув бўйича халқаро ҳамкорликни батафсил тушунтириб берувчи таҳлилий материаллар мавжуд эмас. Ушбу мавзунини ёритишда журналист ахборот манбалари билан алоҳида ишлаши керак.

Г. Тавсиялар.

— Мазкур мавзу бўйича журналистик материалларда қуйидаги масалалар кўтарилиши тавсия этилади:

— Сув борасидаги халқаро ҳамкорликнинг аҳамияти нимада? Европа Иттифоқининг «Ўзбекистоннинг қишлоқ ҳудудларида сув ресурсларини барқарор бошқариш» Дастурининг мазмунини нимадан иборат?

— Германия халқаро ҳамкорлик ташкилоти (GIZ)нинг Ўзбекистон билан ҳамкорлиги қандай амалга оширилади?

— Марказий Осиё Минтақавий экологик марказининг Ўзбекистондаги фаолияти қандай?

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАСИ

Германия халқаро ҳамкорлик ташкилоти (GIZ) республикада Европа Иттифоқининг «Ўзбекистоннинг қишлоқ ҳудудларида сув ресурсларини барқарор бошқариш» Дастури

- ▶ 1) 1-компонент. GIZ томонидан амалга оширилиб, сув ҳўжалигини ва ресурсларини мукаммал бошқаришнинг миллий доиравий концепциясини яратишга қаратилган. Шу билан бирга ушбу компонент доирасида умумий миқдори 7 миллион еврога тенг сув ва энергия ресурсларини тежовчи асбоб-ускуналар ва замонавий қишлоқ ҳўжалиги техникалари қариди ҳам кўзда тутилган.
- ▶ 2) 2-компонент. БМТнинг Тараққиёт Дастури томонидан амалга оширилиб, қишлоқ жойларида, айниқса қишлоқ ҳўжалигида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш бўйича потенциални оширишга қаратилган.

КЕЙС СТАДИ

◆ 1-ТОПШИРИҚ

GIZ 2016 йилдан 2019 йилга қадар давом этадиган Дастурнинг «Сув ҳўжалиги ва ресурсларини бошқаришнинг миллий доиравий концепцияси» деб номланган 1-компонентини Ўзбекистон Республикаси Сув ҳўжалиги вазирлиги, Сувни бошқариш халқаро институти (IWMI), Италиянинг Қишлоқ ҳўжалигида тадқиқотлар ва унинг иқтисодиёти бўйича кенгаши (CREA), Австриянинг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш агентлиги, Германия Федерал Ташқи ишлар вазирлиги билан ҳамкорликда амалга оширмоқда. Дастурнинг асосий мақсади, сув ҳўжалиги ва ресурсларини бошқаришнинг самарадорлигини миллий, ҳавза ва фермер ҳўжаликлари доираларида янада такомиллаштириш ҳисобланади. Бундан ташқари сув ва энергия тежовчи ҳамда ахборот технологиялари ва замонавий қишлоқ ҳўжалиги техникаларини харид қилиш каби кўмак ҳам кўзда тутилган.

Дастур борасида қўшимча маълумот тўплаб, таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

◆ 2-ТОПШИРИҚ

1992 йилда Ўзбекистон БМТнинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидаги қатор дастурлар ва ихтисослашган муассасалар, шу жумладан БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича комиссияси билан ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўзбекистон ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврОИХ), «Марказий Осиё ҳамкорлик» ташкилоти (МОХТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилотига (ШХТ) аъзо. Минтақада сув ресурсларидан фойдаланишни мувофиқлаштириш борасида Ўзбекистон йирик минтақавий тузилмалар — Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ИХТ) ва Марказий Осиё Минтақавий иқтисодий ҳамкорлигига аъзо. Ўзбекистон Республикаси 2002 йил февралдан Сув бўйича глобал ҳамкорлик (СГХ) аъзоси. Марказий Осиё ва Кавказортининг Сув бўйича минтақавий ҳамкорлиги (САСЕНА) сувни бошқариш ва ундан фойдаланишга алоқадор ташкилотлар (давлат департаментлари, маҳаллий ва минтақавий ташкилотлар, профессионал уюшмалар, илмий-тадқиқот институтлари хусусий тармоқ ва ННТлар)ни ўзаро тажриба ўрганиш, ахборот алмашиш ва салоҳиятни ривожлантириш мақсади асосида бирлаштирган. СГХ ёндашувларини жорий этиш бўйича минтақавий фаолияти, орттирилган тажриба ва сабоқлар кейинги қисмларда кўриб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси Европа Иттифоқининг Сув бўйича ташаббусида (EUWI) иштирок этади. EUWInинг фаолияти Барқарор ривожланиш учун ҳаракат дастурини (WSSD) амалга ошириш борасидаги сув бўйича стратегик ҳамкорликнинг асосини таъминлайди ҳамда сув ресурслари билан боғлиқ Барқарор ривожланиш мақсадларига эришишга ҳисса қўшади. Бу ташаббус доирасида ЕИ яқин ҳамкорликни мустаҳкамлашга интиломоқда. Бундан мақсад: сиёсий мақсад ва ҳаракатларга оид мажбуриятларни мустаҳкамлаш; сув бошқарув тузилмаларини самарали қилиш ва институционал салоҳиятни кучайтириш; мувофиқлаштириш ва ҳамкорликни яхшилаш; ЕИнинг мавжуд молиявий оқимлари самарадорлигини оширишдир.

Мазкур фактлардан фойдаланган ҳолда таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

6-МОДУЛЬ

Мавзу: ЎЗБЕКИСТОН ОАВДА СУВДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ ВА СУВ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ: МАЗМУН, ШАКЛ, МУАММОЛАР ВА ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Модулнинг мақсади. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини муҳокама этиш жараёнида миллий журналистикада маълум бир анъаналар ҳам шаклланганлигини айтиб ўтиш ўринли. Журналистик материаллар орқали бир қатор экологик тимсоллар юзага келдики, улар ижтимоий фикрнинг шаклланиши ва ривожда муҳим роль ўйнамоқда. Орол денгизи фожиаси, ичимлик суви ва қишлоқ хўжалигида экинларни сугоришда сув тақчиллиги муаммоларининг кам ёритилаётганлиги, мазкур мавзунини кенг тарғиб этишда жанрлар ва анъанавий ахборот узатиш шаклларида фойдаланиш лозимлиги семинар-тренинг қатнашчиларига тушунтириб берилди.

Тарбиявий мақсади. Сувдан фойдаланиш ва сувни тежаш масалаларининг ОАВда ёритилишининг ўзига хосликлари, сув масалаларини журналистиканинг ахборот, таҳлилий ва бадий-публицистик жанрларида кенг ёритиш бўйича журналистлар ва шу мавзуда қалам теб-ратаётган ижодкорлар, мутахассислар малакасини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимига уланган ноут-бук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қогоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сувдан фойдаланиш, ахборот, таҳлилий ва бадий-публицистик жанрлар, хабар, мақола, журналистик суриштирув, тамойиллар.

♦ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. Орол денгизи фожиаси, ичимлик суви ва қишлоқ хўжалигида экинларни сугоришда сув тақчиллиги муаммоларининг кам ёритилаётганлиги, мазкур мавзунини кенг тарғиб этишда жанрлар ва анъанавий ахборот узатиш шаклларида фойдаланишнинг асосий мазмунини очиб, «Ақлий ҳужум», баҳс-мунозара, тақдимот шаклида тушунтириб берилди. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва журналистик материаллар тайёрлаш борасидаги амалий кўникмаларини қўллаш лозим.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига Ўзбекистон ОАВда сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларининг акс этиши таҳлили, ушбу масалага жамоатчилик ва журналистларнинг эътибори ортганини кўрсатиши, сув мавзусига бағишланган материалларнинг эълон қилинишида мунтазамлик йўқлиги, сув мавзусида ОАВда эълон қилинаётган материаллар тили ва услубини яхшилаш, бир қолипдаги ва стереотипга айланиб қолган фикрлардан қочиш, ортиқча ҳаяжондан, нотўғри фикрлардан қутилиш, статистика ва рақамлардан тўғри фойдаланиш, сув масалаларини ёритишда кўпроқ таҳлилий жанрларни қўллаш зарурати муҳим масалалардан бири эканлигини баён этиш.

В. Хулоса. Сувни тежаш ва ундан фойдаланиш муаммосини ёритишда журналист биринчи галда ахборотнинг тўлиқлигини баҳолаб олиши ҳамда ҳикоясининг турли жиҳатларини тўлиқ қамраб олган ҳолда баён этиши керак. У, шунингдек, материални аудитория учун қизиқарли ва долзарб тарзда қаламга олиши, тўплаган далиллари ва ахборот манбалари ишончли эканига амин бўлиши зарур. Аммо, афсуски, Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари сув муаммоси масалаларини ёритишда бўлиб ўтган давра суҳбатлари, йигилишлар ва конференциялар тафсилотлари баён этиладиган ахборот жанрлари билан чекланиб қолмоқда.

Сув муаммосини батафсил тушунтириб берувчи таҳлилий материаллар мавжуд эмас. Ушбу мавзунини ёритишда журналист ахборот манбалари билан алоҳида ишлаши керак.

Г. Тавсиялар.

— Мазкур мавзу бўйича журналистик материалларда қуйидаги масалалар кўтарилиши тавсия этилади:

- Сувни тежашнинг аҳамияти нимада? Мамлакатдаги трансчегаравий дарёлар Аму ва Сирдарё сув олаётган музликларнинг эриши дарёлар сувининг камайишига олиб келмаяптими?
- Дарёларимизнинг сувлари тозами? Уларни ҳимоя қилиш борасида нима ишлар қилинмоқда?
- Ўзбекистоннинг сув таъминоти сизот сувларга боғлиқми? Чўл ҳудудлари аҳолиси сув тақчиллиги муаммосини қай йўсинда бартараф этмоқда?
- Сувдан фойдаланишда асосий йўл қўйиладиган хатолар. Виртуал сув муаммоси.
- Ёввойи табиатда сув етишмовчилиги қандай муаммоларга олиб келади? Ва ҳоказо.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

ОАВДА СУВНИ ЁРИТИШ БЎЙИЧА МУАММОЛАР

Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари сувдан фойдаланиш муаммоларига етарлича эътибор қаратмаяпти, ушбу мавзудаги материалларнинг жамоатчилик фикрига таъсир кўрсатиш кучи ва имкониятларидан ўз ўрнида ва самарали фойдаланилмаяпти.

Мавзуга доир ахборотларни тақдим этишда аксарият ҳолларда тизимлилик ва услубий тимсолийлик етишмайди. Сув мавзусида материалларнинг ўзига хослигини инобатга олиб, журналистларни тайёрлашда экологияга ихтисослашув муҳим аҳамият касб этади, деб ҳисоблаймиз.

Чунки бутунги кунда базавий экологик маълумотлар ҳар қандай журналист учун ҳам зарурдир. Сувдан фойдаланиш муаммосини фақат ҳукуматнинг, ёки жамоатчиликнинг кучи билан ҳал этиб бўлмайди, тижорат тузилмалари ҳам ёлғиз ҳолда уларга ечим топишга қодир эмас. Атроф табиий муҳит ҳолатини яхшилаш учун бутун жамиятнинг ўзаро ҳамкорлиги, ижтимоий диалог талаб этилади. Оммавий ахборот воситалари ана шу диалогнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Демак, экологик журналистиканинг мақсадларидан бири — ҳар томонлама ўлчовли, илмий жиҳатдан саводли материаллар орқали жамиятнинг интеграциясига, шу йўл билан сувдан фойдаланиш муаммосини ҳал этишга хизмат қилишдан иборат.

Бу жараёнда журналистнинг зиммасида ўзи аудиториясига тақдим этаётган материалнинг, ахборотнинг сифати ва қай тарзда, йўсинда етказилаётгани борасида катта масъулият ётади.

GIZ Дастури

- 3-Компонент. Ўзбекистондаги Европа Иттифоқи Делегацияси томонидан амалга оширилиб, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ва атроф-муҳит муҳофазаси ҳақида аҳолининг хабардорлигини оширишга қаратилган. Ушбу компонентнинг асосий мақсади сув ресурсларини асраш, сув ресурслари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг стратегик аҳамиятини жамоатчилик томонидан янада чуқурроқ англанишини уйғотишдан иборат.
- GIZ 2016 йилдан 2019 йилга қадар давом этадиган Дастурнинг «Сув хўжалиги ва ресурсларини бошқаришнинг миллий доиравий концепцияси» деб номланган 1-компонентини Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, Сувни бошқариш халқаро институти (IWMИ), Италиянинг Қишлоқ хўжалигида тадқиқотлар ва унинг иқтисодиёти бўйича кенгаши (СРЕА), Австриянинг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш агентлиги, Германия Федерал Ташқи ишлар вазирлиги билан ҳамкорликда амалга оширмоқда.

Журналистикада янгилик ва хабарнинг қуйидаги хусусиятларига эътибор қаратилади:

- фақат далилларни бериш;
- деталлар қўпчилигига эътибор қаратиш;
- шахсий фикрнинг йўқлиги;
- мавзунинг долзарблиги;
- асосий воқеанинг биринчи ўринга қўйилиши.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиё мамлакатлари, айниқса, Сирдарё ва Амударё қуйи оқимида яшайдиган аҳоли, йиғирма йилдирки, сув етишмаслигидан ва бунинг ижтимоий-иқтисодий оқибатларидан жабр чекмоқда. Улар орасида Ўзбекистон кўпроқ зарар кўрмоқда, чунки энг кўп суғориш майдонлари (4,3 млн.гектар), қишлоқ аҳолиси сони (16 млн. кишидан ортиқ) ва аҳоли зичлиги даражаси (54,6 киши/км², Андижон вилоятида энг кўп — 520,5 киши) айнан шу ерда. Сувга эҳтиёжи катта бўлишига қарамай, сувнинг чегаралар оша келиш тартиби ва ҳажмига ўз таъсирини ўтказиш борасида Ўзбекистоннинг имкониятлари чекланган, чунки мамлакат дарёлар оқимининг ўртасида жойлашган. Суғориладиган деҳқончилик барча сув сарфининг 85 фоизини истеъмол қилмоқда. Жадал суръатда кўпаяётган аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун сувга эҳтиёжи тобора ортиб бораверади. Шу сабабли, ўрта муддатли истиқболда суғориладиган деҳқончилик ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ўртасида ҳамда маҳаллий даражада сувни тақсимлаш, эҳтиёжга қараб иш тутиш, дарё оқимларининг юқори ва қуйи минтақалар, сув истеъмолчилари ва экотизимлар ўртасида келишувга эришиш Ўзбекистон ва Орол денгизи ҳавзасидаги бошқа давлатлар учун муҳим ҳаётий масалалардандир.

Мазкур фактлардан фойдаланган ҳолда таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиёнинг кўп миллионли аҳолиси ва ҳаётни таъминлаш тизимлари табиий офатлар, қурғоқчиликлар, қум бўронлари, зилзилалар, сув тошқинлари каби ўта хавfli табиат ҳодисалари таъсир доирасида жойлашган. Инсоннинг жуда назик экотизимларга тиклаб бўлмайдиган даражада зарар етказётган ногўгри хўжалик юритиш фаолияти сабабли бундай хавф кучаймоқда. Иқлимни кузатишлар асосидаги айрим тахминларга кўра, Сирдарёда сув ресурслари 30%, Амударёда 40% камайиши кутилмоқда. Бошқа тахминлар бўйича эса сув ресурсларининг бунчалик кескин камайиши рўй бермайди. Шундай бўлса-да, барча тахминлардан келиб чиқадиган хулоса шуки, сувга бўлган эҳтиёж мавжуд.

Мазкур фактлардан фойдаланган ҳолда таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

7-МОДУЛЬ

Мавзу: ЖУРНАЛИСТ СУРИШТИРУВИ – СУВ МУАММОЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛИ СИФАТИДА

Модулниң мақсади. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини ёритиш ва мазкур мавзунини кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилишда, сувдан фойдаланишда йўл қўйилаётган қонунбузилишларни аниқлашда, масала ечимини топишда журналист суриштирувининг аҳамияти тушунтирилиб, уни ўтказиш йўллари кўрсатиб берилади.

Тарбиявий мақсади. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини ёритиш ва мазкур мавзунини кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилишда журналист суриштирувидан фойдаланиш борасида журналистлар ва бу мавзуда қалам тебратаетган ижодкорлар, мутахассислар малакасини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимига уланган ноутбук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сувдан фойдаланиш, муаммо, журналист, материал, мавзу, журналист суриштируви, усуллар.

♦ **Методик тавсиялар:**

А. Сўзбоши. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини ёритиш ва мазкур мавзунини кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилишда, сувдан фойдаланишда йўл қўйилаётган қонунбузилишларни аниқлашда, масала ечимини топишда журналист суриштирувининг аҳамияти «Ақлий ҳужум», тақдимот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг сув мавзуси бўйича билимлари ва журналистик материаллар тайёрлаш борасидаги амалий қўникмаларини қўллаш лозим.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига ҳар қандай суриштирув, исталган журналистик материал сингари ахборий сабабдан бошланишини, суриштирув учун туртки бериши мумкин бўлган мавзулар, яъни сув тақчиллиги ва чўлланиш, ичимлик ва суғориш мақсадлари учун сув танқислиги, Орол инқироzi, сувнинг ифлосланиши, иқлим ўзгариши, аҳолининг сувни тежаш борасидаги экологик маданияти етишмаслиги, ичимлик сув ва канализация муаммолари журналист суриштируви объекти бўлиши мумкинлигини, суриштирувни олиб бориш қоидаларини визуал асосда тушунтириш, кичик гуруҳ-

ларда ишлаш орқали семинар-тренинг қатнашчиларининг суриштирув ўтказишдаги билимларини ошириш.

В. Хўлоса. Ҳар қандай журналист суриштируви қуйидагилардан таркиб топади:

- тадбирлар режасини ишлаб чиқиш;
- бирламчи ахборотларни йиғиш ва қайта ишлаш;
- манбалар билан ишлаш;
- йиғилган ахборотларни тизимга солиш;
- далилий базани шакллантириш;
- бош интервью;
- ҳуқуқий экспертиза;
- битта журналист суриштируви материалларининг йигиндиси қуйидаги бўлимлардан иборат бўлиши мумкин:
- шахсий ахборотлар (манбалардан олинган ахборотларнинг резюмеси);
- йўл-йўриқ кўрсатувчи ахборот (у қаердан олинишига алоҳида боб бағишланади);
- ҳужжатлар;
- мақолалар нусхалари (ёки очиқ манбалар тўплами).

Журналист суриштируви, албатта, донабай маҳсулот ҳисобланади. Аммо унинг элементларидан, айрим босқичларидан турли материаллар тайёрлашда фойдаланиш мумкин.

Г. Тавсиялар. Журналист суриштируви учун танланган мавзунинг акс-садо беришини баҳолашда унинг фан, жамият ва матбуот томонидан ўрганилганлик даражасини ҳам эътиборга олиш зарур. Тақиқланган мавзулар мавжуд бўлмаган, жамоатчилик салбий ахборотлар билан «қўмиб ташланган», ахлоқ чегаралари йўқолиб бораётган бугунги кунда сувдан ҳисобсиз қишлоқ ҳўжалигида фойдаланиш каби долзарб мавзу устида ишлаганда ҳам бефарқликка дуч келиш мумкин.

Мавзунинг акс-садо беришини баҳолаш мезонлари кўп жиҳатдан субъектив эканидан келиб чиқиб, бир нечта маслаҳатлар беришни лозим топдик:

- Ушбу ёки шунга ўхшаш мавзу юзасидан эълон қилинган ахборотни баҳоланг. Сиздан олдин ҳам бу мавзуга мурожаат қилганлар кўп бўлганми?
- Агар сиз бошқалар кўп маротаба қаламга олган мавзуга мурожаат этаётган бўлсангиз, «бирор бир янги гап айта оламанми?» деган саволни ўзингизга бериб кўринг.
- Ўқувчиларни биринчи галда ўзларига ёки яқин инсонларига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳолатлар қизиқтиришини ёдда тутинг.

- Оддий инсонларни машҳурларнинг сувга бўлган муносабати кўпроқ қизиқтиради.

Агар сиз суриштирув жараёнида жамоатчиликда ушбу мавзуга қизиқиш паст деган хулосага келсангиз, тушқунликка тушмай, ишингизни охирига етказиб қўйинг. Материални ёзиш жараёнида айрим тузатишлар киритиб кетиш мумкин бўлади. Тажрибали журналист хатто энг зерикарли мавзунини ҳам «чиройли» тарзда тақдим эта олади.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Анъанавий журналистика	Журналист суриштируви
ТАДҚИҚОТ	
Ахборот маълум темпада(кундалик, ҳафталик, ойлик) йиғилади ва тарқатилади	Ахборот тўлиқ ва ўзаро алоқадорлиги жиҳатидан ўрганилмагунича чоп этилмайди.
Тадқиқот тезкор ўтказилади. Материал тайёр бўлгач, тадқиқот бошқа давом этирилмайди.	Тадқиқот, материал чоп этилгани ёки этилмаганидан қатъи назар, воқелик тарихи тўлиқ юзага чиқмагунича давом этаверади
Материал энг зарур ахборотдангина иборат қисқа бўлиши мумкин.	Олиниши мумкин бўлган максимум ахборотдан иборат катта ҳажм бўлиши мумкин.
Ахборот манбалари берган маълумотларни турли ҳужжатлар билан алмаштириш мумкин.	Материал ахборот манбаларининг фикрини тасдиқловчи ёки инкор этувчи ҳужжатларни талаб қилади.
Ахборот манбалари билан ўзаро муносабат	
Ахборотлар манбаларининг тўғрилиги презумпциясидан келиб чиқиб, кўпинча текширилмайди.	Ахборотлар манбаларининг тўғрилиги презумпциясидан келиб чиқиб, кўпинча текширилмайди
Расмий ахборот манбалари журналистга ўз мақсадлари ва фаолияти йўлида ахборотларни эркин етказди.	Расмий ахборотлар журналистдан яширилади, чунки уларнинг ошкор бўлиши маълум ҳукумат органлари ёки институтларининг манфаатларига зид келиши мумкин.
Журналист мавзунинг расмий талқинини қабул қилишга мажбур, ҳолбуки уни турли ахборот манбалари ва шарҳларга солиштириб қўриши мумкин.	Журналист мавзунинг расмий талқинини мустақил ахборот манбалари ахборотларига таяниб очиқ инкор этиши ёки шубҳаланиши мумкин.

Журналист ахборот манбалари қўп бўлишига қарамасдан оз миқдордаги ахборотдан ҳам қониқиши мумкин.	Журналист ахборот манбалари эгаллаган информациядан ҳам ортиқ ахборотга эга бўлади.
Ахборот манбалари деярли ҳеч қачон сир тугилмайди.	Аксарият ҳолларда ахборот манбалари ҳақидаги маълумотлар уларнинг хавфсизлигини ҳимоя қилиш учун яширилади.
Натижалар	
Репортажда борлиқнинг акси сифатида мавжудлик борича қабул қилинади. Журналистнинг мақсади бунда оммага маълумот етказишдан нари кетмайди.	Журналист борлиқни борлигича қабул қилишни инкор этади. Материалда конкрет вазиятнинг моҳиятига етиш, уни ўзгартириш ва қоралаш мақсад қилинади.
Репортаж журналистнинг шахсий қатнашувини талаб қилмайди.	Журналистнинг шахсий қатнашувисиз материал асло ўз якунига етмайди.
Журналист ҳаминша холис, бетараф бўлиши ва бирор томоннинг муҳокамасида қатнашишдан ўзини тийиши керак.	Журналист суриштирув доирасида фактларга нисбатан ҳалол ва синчков бўлиши керак, шунинг асосида жабрланганлар, қаҳрамонлар ва қонунбузарларни аниқлашга ҳаракат қилади. Бундан ташқари журналист мавзу бўйича айрим мулоҳаза ва хулосалар бериши мумкин.
Репортаж қанчалик самарали бўлмасин, бунинг катта аҳамияти йўқ. Тарихнинг якуни бўлмаганидек, ахборотлар ҳам бирин-кетин алмашаверади.	Материалнинг самарадорлиги унинг қанчалик натижа кўрсатиши, таъсирчанлигини белгилайди, журналист воқеликни якунлаб хулосалаб беради.
Журналист йўл қўйилиши мумкин бўлган хатолари қўрқинчли эмас.	Йўл қўйиладиган хатолар туфайли журналист турли расмий ва норасмий санкциялар олиши, унинг ва у ишлайдиган ОАВнинг обрўси тушиши мумкин.

Журналист суриштируви

- Мазкур жанрнинг бошқа жанрдан фарқли ўлароқ, ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардир:
- Жамоатчилик диққат-эътиборидан маълум вақт четда қолиб, оқибатда жамият ривожини орқага тортаётган муаммони журналистнинг бевосита иштироки орқали очиш.
- Мухим ҳодисалар ҳақида материал яратиш.
- Манбани кўрсатиш ва аниқ иқтибослар келтириш.
- Шахсий хулоса чиқармаслик, балки экспертлар фикрини бериш.

Ушбу йўналишда ишлаётган журналист ахборот олишда қуйидаги усуллардан фойдаланиши мумкин: кузатув, интервью, суҳбат, ҳужжатлар таҳлили.

- Ҳар томонлама ҳужжатлаштирилган ва мустаҳкам ҳукукий асосга эга бўлган материал тайёрлаш учун кўп соҳалардан хабардор бўлиш талаб этилади

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Вилоятларда канализация муаммосини аниқланг ва канализациядан фойдаланиш масалалари, оқава сувларнинг табиатга келтираётган зарари бўйича ўз ҳудудингизда журналист суриштируви ўтказинг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Ҳудудда сувни тежамаслик натижасида аҳолига, табиатга етказилаётган зарарни аниқлаш мақсадида «Сувоқова» корхоналарининг ўз вилоятингиздаги фаолияти юзасидан журналист суриштируви олиб боринг.

♦ 3-ТОПШИРИҚ

Ҳудудингизда «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун ижроси қандай таъминланаётгани бўйича журналист суриштируви олиб боринг.

8-МОДУЛЬ

Мавзу: ЖУРНАЛИСТНИНГ МАЪЛУМОТЛАР БИЛАН ИШЛАШИ (ДАТА-ЖУРНАЛИСТИКА) ВА ЭКОЛОГИК АХБОРОТ ВИЗУАЛИЗАЦИЯСИ

Модулниң мақсади. Бугунги кунда журналистиканиң тури ва йўналиши кўп. Бевосита сув муаммоси ҳақида материал тайёрлашда журналист кўплаб рақамлар, статистик маълумотларга мурожаат этиши зарур. Албатта бунда унга маълумотлар, яъни дата журналистика йўналишидаги мавжуд билимлари ёрдам беради. Иштирокчиларга дата журналистиканиң аҳамияти тушунтирилиб, уни амалга ошириш йўллари кўрсатиб берилади.

Тарбиявий мақсади. Дата журналистика ва янги мултимедиавий технологиялар воситасида журналистик материал тайёрлаш орқали сув муаммоларини кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилиш учун ушбу мавзуда қалам тебратаётган ижодкорлар, мутахассислар малакасини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимига уланган ноутбук, интернет ресурслари: medium.com, tilda.cc, турли рангдаги маркерлар, флишчарт, қогоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Дата журналистика, сторителлинг, интернет ресурслари, medium.com, tilda.cc, визуализация, инфографика.

♦ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. Сув муаммосини ёритишда дата (маълумотлар журналистикаси) ва мултимедиавий воситалар ва интернет ресурсларидан фойдаланиш самараси тақдимот шаклида, medium.com, tilda.cc интернет ресурслари мисолида қатнашчиларга тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг интернетдан, ўз материалларида статистик визуаллаштириш элементларидан фойдаланиш борасидаги амалий кўникмалари қўлланилади.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига маълумотлар журналистикаси, мултимедиа воситалари medium.com, tilda.cc, <https://www.canva.com>, <https://www.thinglink.com>, <https://soundcloud.com>, <https://infogram.com> орқали сув муаммоларини ёритиш борасида маълумот бериш.

В. Хулоса. Сув ва сувдан фойдаланиш муаммолари бўйича материал тайёрлашда замонавий мултимедиа технологияларини ўрганиш ва улардан самарали фойдаланиш бугунги куннинг талаби бўлиб, жур-

налист мавзуни ҳар томонлама очиб беришида қўл келади. Мульти-медиавий сторителлинг ва лонгридни яратиш асосларини ўрганиш журналистлар учун нафақат янги технологияларни ўрганиш, балки ўз материалига глобал тармоқ орқали бутун жаҳондаги барча қизиқувчиларни жалб этиш имкони ҳамдир.

Г. Тавсиялар. Мультимедиавий воситалардан фойдаланган ҳолда материал тайёрлаш журналистдан универсаллик ва замонавий техника воситаларини яхши тушунишни талаб этади. Агарда сиз видеога тушириб, уни монтаж қила олсангиз, аудиороликлар ёзсангиз, яхшигина матн ёзиб, суратга туширсангиз, демак сиз конвергент журналистикада ишлай оласиз. Ҳўш, ишни нимадан бошлаш зарур? Аввало, бирор бир мавзуни танлаб, дастлабки маълумотларни йиғишга киришинг. Улар аудио, видео, фотосурат ва рақамлар кўринишида бўлиши зарур. Биринчи босқичда журналистик материал структурасини чизиб чиқинг. Албатта материалнинг ҳар бир қисми бошқаси билан мантиқий боғланган бўлиши лозим. Масалан, бутунги кунда республикамиз ОАВда кам тилга олинаётган сувни тежаш мавзусини танлаган бўлсангиз, аввало муаммонинг бир турига эътиборингизни қаратинг.

МОДУЛЬ ЮЗАСИДАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Дата журналистика тарихи

Дата журналистикаси кеча пайдо бўлгани йўқ. Унинг тарихи 19-асрга бориб тақалади. Маълумотлар журналистикаси сифатида эътироф этилган биринчи материал 1821 йили Британиянинг «The Guardian» газетаси томонидан ўтказилган тадқиқот натижалари эди¹. Унда Англиянинг турли хил ҳудудларида фаолият юритаётган олий таълим муассасаларида таълим бериш нархлари, тўлов орқали ва бепул ўқиётган талабалар сони таҳлил этилганди. Мақола муаллифлари жадвал шаклида ҳар бир олий таълим муассасасида ўқиш, яшаш нархларини солиштира тарзда кўрсата олганликлари учун мақола ижобий тақрирларга эга бўлиб, уларда «илк маротаба журналистик амалиётда ўқувчилар аудиторияси учун барча маълумотлар ошкора келтирилган»лиги қайд этилди. 1858 йили биринчи аслзодалардан чиққан тиббиёт ҳамшираси Флоренс Найтингейл Британия армиясининг йиллик йўқотишлари ва ҳолати таҳлилига бағишланган тадқиқот ўтказди². 54 бет-

¹ Хакатон по журналистике данных. <http://www.datadrivenjournalism.ru/2016/06/ddj-hack>

² Биография Флоренс Найтингейл. http://www.sisterflo.ru/flo/biography_flo.php

дан иборат материалда муаллиф турли хил жадвал ва диаграммалардан фойдаланди. Найтингейл тадқиқоти, шунингдек, ўзига хос журналист текшируви бўлиб, унинг натижаларига кўра тинчлик пайтида армиядаги зобитлар ўртасида ўлим, тинч аҳоли ўртасидаги ўлимдан кўра икки баробар кўплиги аниқланди.

Маълумотлар журналистикасининг замонавий кўринишдаги ҳолати эса 1952 йилда вужудга келди. Унда илк маротаба журналист фаолиятида компьютердан фойдаланилган эди. CBS телеканали президент сайловларининг умумий натижалари ва ҳар бир номзод тўшлаган овозларни таҳлил этиш учун UNIVAC I компаниясидан компьютерни ижарага олган эди¹. Ўтган асрнинг 60-йиллари охирларида журналистикада компьютердан кенг фойдаланила бошланди. 1990-йилларда Стив Дойг ўзининг «Нимадир нотўғри бўлди» сарлавҳали материалда эса иккинчи ўзгариши ва «Эндрю» бўрони оқибатида АҚШга етказилган талофатни таҳлил этади². Журналистлар маълумотларни тушунарли, ёрқин ва инфографика воситасида тақдим этганликлари учун турли хил мукофотларга сазовор бўлишган. 1989 йили АҚШнинг «The Atlanta Journal-Constitution» газетаси компьютерда қайта ишланган маълумотлардан фойдаланган қатор репортажлари учун Пулитцер мукофотига сазовор бўлган. Шу йили Миссури университети қошидаги Журналистика мактабида илк Компьютер журналистикаси миллий институти очилади ва 1990 йили маълумотлар журналистикасига бағишланган илк конференциясини ўтказди. Мазкур анжуман ҳар йили ташкил этилиб, унда бутун дунёда айнан маълумотлар журналистикаси йўналишида фаолият юритаётган ОАВ вакиллари қатнашадилар. Маълумотлар ёки дата журналистика ўз номини 2010 йилда Амстердамда ўтказилган конференция чоғида олди ва бугунги кунда у тезкорлик билан ривожланмоқда. Маълумотлар журналистикаси билан шуғулланадиган биринчи ОАВ сифатида «The Guardian» газетасини тилга олиш мумкин. Газета 2009 йили Datablog бўлимини ташкил этиб, унда чоп этилаётган материалларнинг барчаси маълумотларни қайта ишлаш орқали берилади.

2012 йили Global Editors Network жамияти маълумотлар журналистикаси соҳасида Data Journalism Awards мукофотини таъсис этди³. Шундан буён ҳар йили мазкур соҳада маълумотларни энг яхши визуаллаштириш, энг яхши журналист текшируви, энг яхши шахсий портфолио, ОАВнинг энг яхши сайти ва бошқа номинацияларда мукофотлар ўз эгаларига топширилади.

Юртимизда маълумотлар журналистикаси эндигина тетапоя бўл-

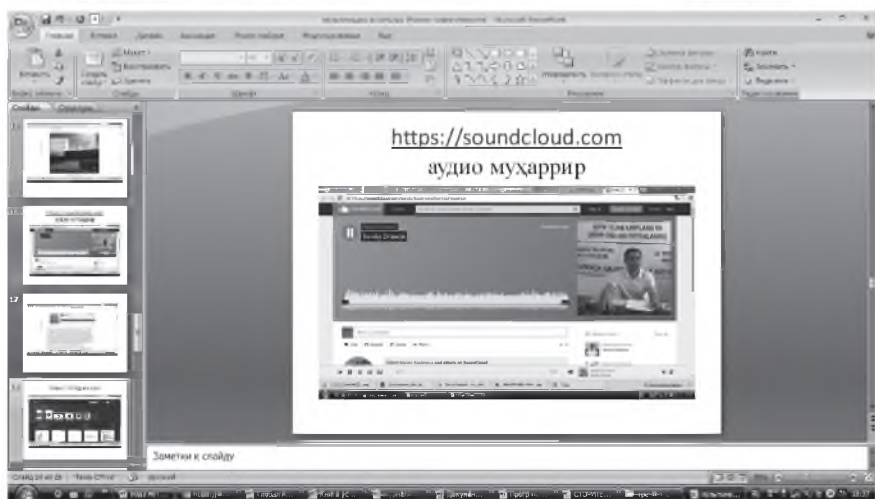
¹ http://moscow.pink/univac_4563334.html

² Журналистика данных в перспективе. http://ria.ru/files/book/_site/

³ <http://salaries.texastribune.org/>

моқда. 2015 йили <http://data.gov.uz> сайти иш бошлади. Унда илгари ОАВ вакиллари учун ёпиқ бўлган турли хил йўналишдаги рақамлар, статистик маълумотлар тўпланган. Улар ўз нашрлари, ОАВ сайтларида бевосита бирор мавзу юзасидан материалларни маълумотлар таҳлил этилган ҳолда визуаллаштирилган, яъни камроқ матн ишлатиб, инфографика, видеорепортаж ва интерактив хариталар ёрдамида ўқувчиларига тақдим этишларининг вақти етди.

<https://tilda.cc>

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Сувни ифлослантирмаслик ва тежаш учун нима қилиш лозим? Мазкур мавзуда лонгрид тайёрлашда қайси интернет ресурслардан ва платформадан фойдаланасиз? Кўрсатиб, тушунтириб беринг

Маълумот

Ўзбекистон дунёда азалдан сугориладиган деҳқончилик ривожланган мамлакатлардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон ерлари асосан Амударё, Сирдарё, Зарафшон, Қашқадарё, Сурхондарё, Чирчиқ ва Оҳангарон дарёлари суви билан сугорилади.

Дарёлар сув оқимини тартибга солиш учун мамлакатда 56 та сув омбори фаолият юритмоқда. Мавжуд ишлатиладиган сувнинг 85% қишлоқ хўжалиги, 12% саноат ва 3% маиший-коммунал хўжалик ҳиссасига тўғри келади.

Сув ҳавзалари қишлоқ хўжалиги экинлари экилган далалар, чорвачилик фермалари, саноат корхоналаридан чиқаётган оқава сувлар билан оқиб келадиган металлар (масалан, симоб, қўرғошин, рух, мис, хром, марганец, қалай), радиоактив ва заҳарли моддалар билан ҳам ифлосланиши мумкин.

Металлар орасида айниқса, симоб, қўрғошин ва улар бирикмалари жуда ҳавфли ҳисобланади.

Саноат корхоналаридан чиққан чиқиндилар, экинларни парвариш қилишда фойдаланиладиган кимёвий ўғитлар, қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши қўлланиладиган кимёвий воситалар ҳам оқава сувлар билан сув ҳавзаларига тушганида уларни ифлослантиради.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Аҳолининг сувдан фойдаланиш борасидаги экологик маданиятини ошириш учун нима қилиш лозим? Мультимедиавий сторителлинг тайёрлаш учун қайси интернет ресурслардан ва платформадан фойдаланасиз? Кўрсатиб, тушунтириб беринг.

Маълумот

Экологик маданият кишилар ҳаёти ва фаолиятининг турли кўринишларида, шунингдек улар яратадиган моддий ва маънавий бойликларда намоён бўлади.

Моддий ишлаб чиқариш ўз моҳиятига кўра экологик маданиятдир. Бу фаолиятда табиий бойликлар, хусусан сувдан оқилонга фойда-

ланиш маданиятини ривожлантириш оддий жараён эмас, аксинча ом-манинг амалий ташаббускорлигига, гоявий-сиёсий онглилигига, маълумот даражасига боғлиқ.

Бунда экологик тарбиянинг вазифаси муайян экологик вазиятга, ҳар бир кишининг табиатига, шахсий муносабатига боғлиқ эканлигини англатишга қаратилган бўлиши мумкин.

Сувдан фойдаланиш маданияти, биринчи навбатда, инсон ҳаёти, саломатлиги, фаровон турмуш кечириши, қобилияти ва имкониятларини тўлароқ намоён этиши билан бевосита боғлиқдир. Ҳозирги пайтда ёшларда экологик маданиятни шакллантириш жараёнида аввало, уларнинг ҳиссиётига таъсир этиш, улар қалбида табиатга меҳр уйғотиш болалик чоғлариданоқ бошланиб, изчил ривожлантирилса, у ижобий самара беради.

Бундан ташқари, ёшлар онгида табиатни муҳофаза этиш ва у билан оқилона ўзаро таъсир масалаларида фаол ҳаётий нуқтаи назарни шакллантириш ва табиий қонунларга зид ишлар қилмасликни тушунтириш керак.

9-МОДУЛЬ

Мавзу: ФЕЙКНЬЮС ВА ФАКТЧЕКИНГ: ЁЛҒОН АХБОРОТ ВА УНИ ТЕКШИРИШ УСУЛЛАРИ

Модулниң мақсади. Сув муаммоларини ёритишда ёлғон ахборот тарқатмаслик, сувдан фойдаланиш борасида оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда тарқалаётган ишончсиз ахборот, манбаси кўрсатилмаган фейкларни тақдимот, визуаллаштирилган воситалар, роликлар орқали тренинг қатнашчиларига кўрсатиш, фактчекинг ва фейкньюс моҳиятини тушунтириб бериш.

Тарбиявий мақсади. Ёлғон ахборотни ҳақиқий ахборотдан фарқлай олиш, фактчекинг асосларини ўрганиш орқали сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини ҳолисона ёритиш учун журналистларни медиасаводхонлик асосларидан хабардор қилиш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимига уланган ноутбук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сув тақчиллиги, сувдан фойдаланиш, фактчекинг, фейкньюс, экология, журналистик материал, ахборот.

♦ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. Иштирокчиларга сув муаммосини ёритишда ҳолис ахборот тарқатиб, сувдан глобал миқёсда фойдаланилиши ва унинг ифлосланиши, тежаш борасидаги статистик маълумотлар, факт ва далилларни (айниқса улар ижтимоий тармоқлардан олинган бўлса) текширишда фактчекинг усулларини қўллаш, фейк хабарларни билиб-билмай тарқатмаслик тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг интернетдан фойдаланиш, ахборот тарқатиш борасидаги амалий кўникмаларидан фойдаланилади.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига сув муаммоларини ёритиш борасида фақатгина ишончли манбалардан олинган факт ва далилларга таяниш, манбаси кўрсатилмаган, ўқувчида шубҳа туғдирадиган маълумотларни фактчекинг усуллари орқали текшириб, узатиш тўғрисида маълумот бериш.

В. Хулоса. Оммавий ахборотнинг анъанавий воситаларида ҳар ҳолда муайян нормаларга риоя қилинади. Воқеаларнинг ҳақиқатга тўғри келиш ё келмаслиги текшириларди. Бироқ, аксарият ҳолатларда нашр ва янгиликларни тарқатишдан мақсад ўқувчилар эътиборини жалб

қилиш бўлиб қолди. Табиийки, бу йўлда қўп ишончсиз маълумотлар пайдо бўлади. Уларни текшириб кўриш, ҳақиқийни ёлгон ахборотдан ажрата олиш учун медиасаводхонлик кўникмаларига эга бўлиш муҳимдир.

Г. Тавсиялар.

- Ахборот манбаларига эҳтиёткорлик билан ёндашинг;
- Ўқийётган, тинглаётган ва кўраётган янгиликларингизни текшириб кўринг;
- Қанча қўп ахборот манбасини кўрсангиз ҳам, доим биринчи навбатда бир неча ишончли манбага таянинг.

МОДУЛЬ ЮЗАСИДАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

МЎЙНОҚ ҲОКИМИЯТИ ИЧИМЛИК СУВИ ТАНҚИСЛИГИ БИЛАН БОГЛИҚ ВАЗИЯТГА ИЗОҲ БЕРДИ

<https://sputniknews-uz.com>

Аввалроқ Ўзбекистондаги айрим ОАВ Мўйноқда атиги бир йил аввал янги сув қузури ишга туширилган бўлса ҳам ичимлик суви йўқлиги ҳақида ёзганди.

ТОШКЕНТ, 12 июль. 2018 — Sputnik. Мўйноқда шаҳарнинг айрим туманларида ичимлик суви етказиб бериш билан боглиқ муаммолар кузатилмоқда. Маҳаллий ҳокимиятнинг маълумотига кўра, 3%га яқин хонадон сув билан таъминланишда муаммога дуч келган, деб хабар берди Nuz.uz.

Аввалроқ Ўзбекистондаги айрим ОАВ Мўйноқда атиги бир йил аввал янги сув қузури ишга туширилган бўлса ҳам ичимлик суви йўқлиги ҳақида ёзганди.

«Бутун Мўйноқ сувсиз қолгани йўқ. Бу бутунлай ёлгон хабар. Бизнинг ҳисобимизга кўра, айти пайтда шаҳардаги хонадонларнинг 3%идагина сув билан таъминланишда муаммо мавжуд. Техник жиҳатдан бу меъёрий ҳолат ҳисобланади. Лекин биз учун ҳар бир уй, ҳар бир оила муҳим, шу боис шаҳар маъмурияти сув таъминоти тизимидаги камчиликни бартараф этиш учун тезкор чораларни кўрмоқда», — деди туман ҳокими Сайловбой Дониёров.

Унинг сўзларига кўра, муаммо рельефнинг ўзига хос хусусиятлари билан боглиқ: шаҳарнинг айрим туманларида қувурлардаги босимнинг пастлиги туфайли сув истеъмолчиларгача етиб бормаяпти. Тегишли манзилларга таъмирлаш гуруҳлари йўл олган. Ҳокимият яқин вақт ичида сув таъминотини тўлиқ тиклашга ваъда берди.

Fake

Инглиз тилининг изоҳли луғати — Collins English Dictionary тузувчилари 2017 йил сўзи сифатида fake news («ёлғон янгиликлар», «фейк хабарлар») сўзларини топди.

- Collins fake newsни «янгилик сифатида тарқатиладиган ёлғон, баъзан шов-шувли ахборот» сифатида тавсифлайди.
- 2016 йилдан бери бу сўз бирикмасининг ишлатилиши жаҳон матбуотида 365 фоизга ўсди.

Улар нимаси билан хавфли?

- Интернет эндигина ривожлана бошлаганида аксарият уни билим олиш имкониятларини бир неча баробарга оширади деб ўйлаган, шу билан бирга, ахборот каналларининг кўпайиши маълумотларнинг аниқлиги ва шаффофлигини таъминлайдигандек туюлган.
- Аслида эса янгиликлар платформалари ва ижтимоий тармоқларнинг мисли кўрилмаган даражада кўпайиб кетиши билан одамлар ўз «қобиғи»га ўралиб қола бошлади. Улар тор доирадаги қизиқишлар билангина чекланиб, умумий картинани кўришмайди.

Қандай ҳимояланиш мумкин?

- Ахборот манбаларига эҳтиёткорлик билан ёндашинг;
- Қандай янгиликларни ўқиётганингиз, тинглаётганингиз ва кўраётганингизга масъулият билан ёндашинг
- Қанча кўп ахборот манбаини саҳифаласангиз ҳам, доим биринчи навбатда бир неча ишончли манбага таянинг.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

2018 йилнинг 20 февраль куни «Озодлик» радиоси Данғара туманига қарашли Кичик Ганжиравон қишлоғи аҳлини сув муаммоси қийнаётгани ҳақида хабар тарқатган. Хабарда сув борлиги, аммо ундан фойдаланишда коррупция авж олгани, сувга уланиш учун 10 миллион сўм тўлаш кераклиги қайд этилади. Ўз навбатида сув тортиш насослари таъмирталаб эканлиги айтилиб, ҳудуд аҳолиси учун сув танқислиги юзага келаётгани таъкидланади. Шу йилнинг 2 март куни «Сувоқава» ДУК Данғара тумани филиали раҳбари Жаҳонгир Тожибоев ҳамда корхона мутахассислари ҳамроҳлигида Кичик Ганжиравондаги мавжуд ҳолат ўрганилди. Маълум бўлишича, 2014 йили маҳалла аҳли ўз маблаглари ҳисобига ичимлик суви минорасини ўрнатишган. Маҳалла ўртасига ўрнатилган замонавий бу иншоот соатига 16 тонна ичимлик суви чиқариб бериш қувватига эга. Шу сабабли ҳудуддаги ҳар бир оила ўз хонадони учун алоҳида тармоқ тортиб, ичимлик сувидан ҳеч бир муаммосиз фойдаланиб келмоқда. Ўрганишлар давомида маҳалладаги юздан ортиқ хонадонларга кириб суҳбат ўтказилди. Натижада ичимлик суви билан боглиқ бирор бир муаммо қайд этилмади. Тўғри, ҳудуддаги 14 та хонадонда — яъни ҳозирча янги уйларига кўчиб чиқмаган оилаларда ичимлик суви йўқ. Аммо улар кўчиб чиққан куни бундай имкониятдан фойдаланишлари учун 14 та хонадонга ҳам ичимлик суви тармоғига жой ҳозирлаб кетилган. Ўз навбатида сув босимини янада кучайтириб беришга хизмат қилув-

чи ушбу сув минораси «Сувоқава» ДУК Дангара филиали балансига олинган бўлиб, унинг хавфсиз ишлаши, таъмири ва сифатли сақланиши доимий назоратга олинган. Ҳар бир оила учун сув сарфини аниқ ҳисоб-китоб қилувчи жиҳозлар ўрнатилган ва битта оила ойига ичимлик суви истеъмоли учун ўртача 10 минг сўмдан харажат қилмоқда. Туловлар ўз вақтида амалга ошириб келинаётгани сабабли маҳаллада ичимлик суви истеъмоли учун қарздор бўлиб қолаётган оилалар йўқ.

Мазкур вазиятни таҳлил қилинг ва тарқатилган хабар ва унга жавоб тўғри ёки нотўғрилигини текшириш йўллари кўрсатинг

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Оби-ҳаёт муаммоси БМТ даражасида 1977-йилдан бери муҳокама қилиб келинади. Ушбу ташкилот хабарига кўра, айтилган пайтда 31 та давлат сув инқироzi билан тўқнаш келган. Агар нефть тақчиллиги мутахассисларнинг башоратларидангина маълум бўлса, сув тақчиллигини инсониятнинг учдан бир қисми ўз бошидан кечирмоқда. Айтилган даврада 2,3 миллиард одамни сув билан таъминлаш муаммо бўлиб турибди. 1,5 миллиард аҳоли тоза ичимлик сувига эҳтиёж сезмоқда. Африка мамлакатлари сув масаласини ҳал этиш саъй-ҳаракатлари ҳозирги даврада давом эттириладиган бўлса, мавжуд муаммо юз йилдан кейин ўз ечимини топиши мумкинлиги айтиб ўтилади. Нефтьга бой минтақаларда сув аллақачон муаммога айланиб қолганлиги, халқаро муносабатларда бу масала долзарб мавзуга айланиб қолаётганлиги исрофгарчиликнинг зарарли оқибатларининг бугунги кундаги амалий ифодасидир. Сўнгги 100 йилда суториладиган ерлар 40 миллиондан 400 миллион гектарга кенгайгани ҳисобга олинган бўлса, муаммонинг долзарблиги янада ойдинлашади. Шунингдек, ривожланаётган шаҳарлар эҳтиёжи ва саноат учун ҳам анча-мунча сув кетишини инобатга олиш керак. Шаҳар ва саноат нафақат сув истеъмоли қилади, балки оби-ҳаётни ифлослантиради ҳам. Сув ресурсининг етишмовчилиги мавжуд бўлган ҳудудлар ҳисобига бугунги кунда сув бизнеси шаклланаётгани ҳеч кимга сир эмас. Бу борадаги тадбиркорлик Европага катта даромад олиб келмоқда. Сувга эҳтиёж кучайгани сари, унинг нархи ҳам ошмоқда. Ушбу маълумотларда сув неъматининг инсон ҳаётидаги аҳамияти юқори эканлиги яна бир бор ўз исботини топади. Бу неъматнинг исрофи ҳақида ислом динида ҳам алоҳида тақиқлар мавжудки, бугунги кунда келиб чиқаётган сув тақчиллиги ҳам ушбу кўрсатмаларга амал қилмаслиқнинг оқибати ҳисобланади.

Мазкур вазиятни таҳлил қилинг ва тарқатилган хабар ва унга жавоб тўғри ёки нотўғрилигини текшириш йўллари кўрсатинг

10-МОДУЛЬ

Мавзу: АХБОРОТ МАНБАЛАРИ БИЛАН ИШЛАШ ҚОИДАЛАРИ ВА ЖУРНАЛИСТГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

Модулниң мақсади. Ахборот бутун жамият учун ҳаётий заруратдир. Кишилар ўзаро кундалик мулоқотларида ахборот алмашиш орқали маълум муддат ўзлари кўрмаган, шохиди бўлмаган воқеликдан хабар топадилар. Худди шунингдек ўзлари кўрган, гувоҳи бўлган воқеа-ҳодисалар ҳақида ахборот берадилар. Бу — ахборотнинг энг содда шакли.

ОАВ жамиятнинг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондиради. Аммо сув ва сувдан фойдаланиш бўйича маълумотлар қасрдан олинади? Журналистнинг ахборот олувчи асосий манбаси нима? Манбалар ва захиралар жамиятнинг ўзи эканлиги, журналист сув мавзусини ёритаётганда этика қоидаларга риоя қилиши кераклиги семинар-тренинг қатнашчиларига тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Ахборот манбалари ва улар билан ишлаш қоидалари муҳим аҳамият касб этиб, семинар-тренинг қатнашчиларига ишончли ахборот манбалари билан ишлаш, журналист сув ва сувдан фойдаланиш бўйича ахборот олиши учун, аввало, ўрганаётган манбаси ҳақида яхши билимга эга бўлиши, ахборот берган шахс у ҳақда ёмон таассуротда қолмаслигини, журналист сув ва сувдан фойдаланиш мавзусини тадқиқ этаётганда ўзининг касбий ахлоқига зид келмаган ҳолда фаолият юритиши кераклигини ўқтириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимида уланган ноутбук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қогоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Ахборот, ахборот манбалари, журналист, шахс, давлат, талаблар, сув.

♦ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. Сув муаммосини ёритишда журналистлар бир қанча ахборот манбаларидан фойдаланиб, аввало одамларнинг ўзи, бевосита сув билан шуғулланаётган давлат ва нодавлат корхоналари, халқаро ташкилотлар билан ишлаши лозимлиги, бунда албатта ахлоқ меъёрларига риоя этиши тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг журналистик фаолият борасидаги амалий кўникмаларидан фойдаланилади.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига «Сув муаммоларини ёритишда журналистлар қандай манбалардан фойдаланадилар?» деган савол юзасидан тушунча берилади. Бунинг учун улар журналистлар

маълумотлар базасига эга бўлиши борасида турли фикрлар бериб борилади. Давлат ташкилотлари ва муассасалари ходимлари зарур ахборотларни ўз вақтида фуқарога тақдим этиши кераклиги, сув мавзуси бўйича муҳим ахборот манбаларидан бири бу мамлакатимизда экологик йўналишда фаолият кўрсатаётган нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ) бўлиб, улар сувдан фойдаланиш мавзусига тааллуқли барча масалалар бўйича керакли маълумотлар ва муайян муаммоларни бартараф этиш борасида бой тажрибага эга эканлиги, журналистлар бошқа ахборот манбаларига, яъни интернет, агентликлар ёки турли ахборот захираларига (архивлар, фондлар, кутубхона, газета тахламлари, кино, аудио, видеотекалар) мурожаат этишлари мавзунини кенг-роқ ўрганишга ёрдам бериши, ахборот билан ишлаш ва сув мавзусини ёритишда ҳар бир журналист касб одоби доирасида фаолият юритиши баён этилади.

В. Хулоса. Жаҳон журналистикаси назариясида муҳим талаб ҳисобланган ҳар қандай ахборотнинг тўғрилигини камида икки манбадан текшириб кўриш, бевосита интернетга ҳам тааллуқлидир. Айниқса, интернет манбаларидан фойдаланганда, зарур маълумотларни олишда имкон қадар лицензияга эга, расмий давлат сайтларига мурожаат этиш мақсадга мувофиқдир. Маълумотлардан фойдаланганда, муаллифлик ҳуқуқи талабларига риоя этган ҳолда, албатта манбани кўрсатиш зарур.

Ахборот манбаси жамиятнинг ўзи эканлигини таъкидлаган ҳолда иқлим ўзгаришининг оқибат сифатида сув муаммоси мавзусини ёритишда асосий манба — бевосита экологик муаммо мавжуд ҳудудларда истиқомат қилаётган аҳоли эканлигини унутмаслик керак. Қаҳрамон билан суҳбатлашиш материалнинг жонли ва ишонарли чиқишини таъминлайди.

Г. Тавсиялар. Журналист ахборот манбаларидан фойдаланишда ҳаққоний фикрларни субъектив салбий қарашлардан ажратмоғи лозим. Турли манбаларнинг ўзаро уйғунлигини, мазмунан ҳамоханглигини қандай таъминлаш мумкин? Бунинг учун, аввало¹:

- Воқеа қатнашчиларининг фикрларини жамлаш ва саралаш;
- Манбалар ҳолислиги ва ҳаққонийлигини текшириш ва унинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш;
- Фикрлар хилма-хиллигига эришиш;
- Расмий манбалардан тўлақонли фойдаланиш;
- Манбалар масала моҳиятини очиб беришига эришиш;
- Журналист касбий фаолиятига путур етказадиган плагиат, ёлгон даъват, фактларни бузиб кўрсатиш, материалдан манфаатдорликдан қочиши керак.

¹ Қосимова Н., Тошпўлатова Н. Оммавий ахборот воситаларида болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. — Т.: ЮНИСЕФ, 2014.— Б.69

МОДУЛЬ ЮЗАСИДАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Ахборот билан ишлаш тамойиллари

- Воқеа-ҳодисалар, янгиликларни танлаб, уларнинг мазмунини бузмаган ҳолда таҳрир ва таҳсил этиш;
- Холислик;
- Ўз фикрини билдирмаслик;
- Бир нечта манбадан ахборот йиғиш;
- мавзу доирасига, ахборот манбаларига, қаҳрамон ва муаллифларига, материаллар географиясига эътибор қаратиш;
- Қонун устуворлигига риоя этиш.

Сув мавзусини ёритаётган журналистнинг олтин қоидалари:

- Қонун устуворлигига риоя этиш!
- Аниқ воқеликни баён этиш!
- Ҳужжатлар билан самарали ишлаш
- Мантиқий мушоҳада
- Интервьюнинг турларидан самарали фойдаланиш ва уни репортажда қўллаш билиш
- Воқеалар ривожини кузатиб бориш ва баён этиш
- Тил маданиятига, турли хил атамаларга эътибор бериш, иложи борича репортаж тайёрлашда улардан фойдаланмаслик
- Янги талқинларни яратиш
- Оқибатларга нисбатан бетарафлик
- Вақт билан собитқадам бўлиш!
- Журналист этикасига риоя этиш.

Муаммо ва унинг ечими ҳақида ахборот кимдан олинади?

- Манбалар:
- Муаммо юзасидан мутахассис билан суҳбатдан;
- Шифокордан;
- Муаммо мавжуд ҳудудда истиқомат қилувчилар билан мулоқотдан;
- Ҳужжатлардан;
- ОАВ да эълон қилинган материаллардан.

Тўпланган ахборот билан ишлаш тартиби

- Гуруҳларга ажратиш:
 - ишончлилиги;
 - янгилиги;
 - Долзарблиги.
- * Фақат керакли ахборотни олиш (респондент ҳақида маълумот, рақамлар, далиллар);
- * Маълумотларни бирор бир жанрда бериш жараёнида мантиқан боғлаш.

Сув мавзусини ёритишда журналистга қўйиладиган талаблар:

- ☐ 1. Тезкор бўлиш , воқеа маъзини тез илғай билиш , воқеанинг қизиқарли нуқталарини топа олиш
- ☐ 2. Беvosита аудиторияни жалб эта олиш
- ☐ 3. Ёритилаётган воқеа ва одамларга нисбатан мустақил бўлиш .
- ☐ 4. Давлатдаги сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий жараёнлар ва ҳудуддаги экологик ўзгариш лар мониторингини олиб бориш
- ☐ 5. Очиқлик , ҳолислик
- ☐ 6. Материалларни қизиқарли ва ёрқин узатиш /бериш
- ☐ 7. Ҳуқуқий саводхонликка эга бўлиш .

Журналист-экологнинг касбий маҳорат мезонлари:

- ☐ - журналист суриштируви ўтказиш;
- ☐ -факт бўйича мутахассис-эколог фикрини бериш;
- ☐ -фактларни қайта-қайта текшириш;
- ☐ - адолат қарор топишига ўз ҳиссасини қўшиш;
- ☐ - нотўғри ахборот узатмаслик;
- ☐ - ахборот манбасини кўрсатиш (агар манба ўз исми ошкор этилишини истаса)
- ☐ - ирқий, жинсий, диний, сиёсий, миллий ва ижтимоий дискриминацияга йўл қўймаслик.

КЕЙС СТАДИ

ГУРУҲЛАРДА ИШЛАШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР

◆ 1-ТОПШИРИҚ

Мазкур фактларнинг ахборот манбасини аниқланг. Ушбу фактлар қанчалик ишончли ва ҳақиқатга яқинлигини исботлаб беринг.

- Инсоният дуч келадиган барча ижтимоий ва табиий бўҳронлар ичида сув инқирози одамларнинг ва умуман, Ер сайёрасининг яшаб қолиш муаммоси негизида туради.
- Сув ресурслари таълими бўйича лойиҳалар ҳамжамиятнинг устувор соҳаларини сув ресурсларини тежаш ва ҳимоялаш жараёнига жалб этишга ёрдам бериши мумкин.
- Сув захирасининг 98%и ўта шўр ҳисобланади;
- Сувнинг қолган қисми эса асосан музликларда йиғилган; Ердаги сувнинг жуда кам қисмини овқат тайёрлаш, кир ювиш, чўмилиш, ичиш ва санитар-гигиеник процедураларда ишлатиш мумкин; сув захиралари ҳаммага етади, фақат улардан раціонал фойдаланиш керак; БМТ таъкидлашича, ҳар бир одамга кунига 10–50 литр сув зарур бўлади.
- Бир миллиарддан ортиқ одам хавфсиз сув таъминотига эга эмас; 2,4 миллиард одам асосий санитар шароитларисиз яшайди.
- Сув билан тарқаладиган касалликлар бутун дунё бўйича соғлиқнинг ёмонлашуви ва ўлимга сабаб бўлади; бу каби касалликлар йилига 3,4 миллион кишининг ҳаётига якун ясайди; аксарият ҳолатларда болалар нобуд бўлади.

◆ 2-ТОПШИРИҚ

Мазкур фактларнинг ахборот манбасини аниқланг. Ушбу фактлар қанчалик ишончли ва ҳақиқатга яқинлигини исботлаб беринг.

Ўзбекистон дунёда азалдан сугориладиган деҳқончилик ривожланган мамлакатлардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон ерлари асосан Амударё, Сирдарё, Зарафшон, Қашқадарё, Сурхондарё, Чирчиқ ва Оҳангарон дарёлари суви билан сугорилади. Дарёлар сув оқимини тартибга солиш учун мамлакатда 56 та сув омбори фаолият юритмоқда. Мавжуд ишлатиладиган сувнинг 85 фоизи қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келади.

Сув ҳавзалари қишлоқ хўжалиги экинлари экилган далалар, чорвачилик фермалари, саноат корхоналаридан чиқаётган оқава сувлар билан оқиб келадиган металлар (масалан, симоб, қўرғошин, рух, мис, хром, марганец, қалай), радиоактив ва заҳарли моддалар билан ҳам

ифлосланиши мумкин. Металлар орасида айниқса, симоб, қўргошнинг ва улар бирикмалари жуда ҳавфли ҳисобланади.

Саноат корхоналаридан чиққан чиқиндилар, экинларни парвариш қилишда фойдаланиладиган кимёвий ўғитлар, қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши қўлланиладиган кимёвий воситалар ҳам оқава сувлар билан сув ҳавзаларига тушганида уларни ифлослантиради.

СУВ МАВЗУСИГА БАҒИШЛАНГАН СЕМИНАР-ТРЕНИНГ ДАСТУРИ НАМУНАСИ

«Ўзбекистон ОАВ ва ННТ вакилларининг сув ресурслари ва сувдан оқилон фойдаланиши масалалари бўйича хабардорлигини ошириш»

мавзусидаги семинар-тренинг

ДАСТУРИ

Ўтказиш вақти: 2018 й.

Ўтказиш жойи: Ўзбекистон Республикасининг Қорақалпоғистон Республикаси ва 7 та вилояти

Тренерлар: Қосимова Наргис, ф.ф.н., ЎзЖТДУ халқаро журналистика факультети доценти, «*Ekolog.uz*» сайтининг бош муҳаррири.

Сулаймонова Саида, ЎзМУ журналистика факультетининг катта ўқитувчиси, *Anhog.uz* интернет-сайти шеф-муҳаррири

Эркин Омонов, Ўзбекистон Экологик ҳаракати матбуот хизмати раҳбари

1-қўп

9.00—9.30	Иштирокчиларни рўйхатга олиш	
9.30—10.00	Семинар очилиши, лойиҳа мақсад ва вазифалари билан танишиш, иштирокчилар билан танишув	ЖҚТМ тренерлари
10:00—10:30	Ўзбекистон Республикасининг барқарор тараққиёт йўлидаги сув сиёсати устуворликлари. Экологик хавфсизлик ва уни таъминлаш омиллари. Тақдирот. Мухокама.	Омонов Э.
10:30—11:30	Ўзбекистонда сувдан оқилон фойдаланиш ва сув истеъмоли маданияти таомиллари: муаммолар ва ечимлар Тақдирот. Баҳс.	Омонов Э.

11:30–11:45	Кофе-брейк	
12:00–13:00	Сув масалалари бўйича жамоатчилик-нинг экологик хабардорлигини оширишда ОАВнинг роли ва аҳамияти. «Виртуал сув». Сув муаммоларини кенг ёритиш нима учун зарур? Тақдимот. Баҳс.	Қосимова Н.
13.00–14.00	Тушлик	
14.00–15.00	Ўзбекистон ОАВда сувдан оқилона фойдаланиш ва сув ресурсларини бошқариш масалаларининг ёритилиши: мазмун, шакл, муаммолар ва тенденциялар. Фасилитациявий сессия. Экосув мавзuidaги маҳаллий ва хорижий ижтимоий роликлар ва лайфхаклар намоиши. Таҳлил ва муҳокама.	Сулаймонова С.
15.00–15.15	Кофе-брейк	
15.15–16.45	ОАВда глобал иқлим ўзгариши ва сув масалалари: одатий журналистик ёндашувлар ва хатолар. Кичик гуруҳларда ишлаш. Матбуот материаллари таҳлили.	Қосимова Н.
16.45–17.00	Тренинг биринчи куни якунлари	
2-кун		
9.30–10.40	Журналист суриштируви – сув муаммоларини ўрганишнинг самарали усули сифатида. Сув масалаларини ҳал этишда ОАВ ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ўзаро ҳамкорлиги самарадорлигининг таҳлили. Интерактив сессия. Кичик гуруҳларда ишлаш. Тақдимотлар.	Сулаймонова С.
10.40–11.40	Ахборот манбалари билан қандай ишланади? Тақдимот. Кичик гуруҳларда ишлаш.	Қосимова Н.

11:40–12:00	Кофе-брейк	
12:00–13:00	Экожурналистикадаги стереотиплар. Уларни қандай йўқотиш мумкин? Тақдимот. Интерактив сессия.	Қосимова Н.
13:00–14:00	Тушлик	
14:00–15:00	Журналистнинг маълумотлар билан ишлаши (дата-журналистика) ва экологик ахборот визуализацияси. Мини-маъруза. Маълумотлар асосида тайёрланган ММ-материаллар таҳлили. Муҳокама.	Сулаймонова С.
15:00–15:20	Экосув мавзuida мультимедиавий сторителлинг. Ҳикоянгизни аудитория учун қизиқарли қилиш йўллари Мини-маъруза.	Сулаймонова С.
15:20–16:00	Электрон ва босма ОАВ учун сув ресурслари ва сувдан оқилона фойдаланиш мавзусидаги бўлажак журналистик материал режа-лойиҳасини ННТ вакиллари билан ҳамкорликда ишлаб чиқиш. Кичик гуруҳларда ишлаш. Тақдимотлар. Муҳокама.	Қосимова Н.
16:00–16.30	Семинар иштирокчилари томонидан тренинг баҳоланиши, иштирокчилар ўртасида сўровна ўтказиш. Семинар ёпилиши.	Барча иштирокчилар ва ташкилотчилар

ТРЕНИНГНИ БАҲОЛАШ ШАКЛИ (ФОРМА ОЦЕНКИ ТРЕНИНГА)

Сизнинг вилоятингизда сув муаммоси қанчалик долзарб? Сув билан боғлиқ қайси муаммоларни кўпроқ ёритасиз?/ Насколько актуальна проблема воды в вашей области? Какие проблемы связанные с водой вы освещаете?

Тренингдан нималарни кутган эдингиз?/ Что Вы ожидали от тренинга?

Тренинг Сиз кутган натижани бердимиз?/ Оправдал ли тренинг Ваши ожидания?

Тренингда Ўзингиз учун янги ва муҳим бўлган қандай маълумотларни олдингиз? —

/Какие новые темы Вы узнали на тренинге?

Илтимос, тренинг мазмунини баҳоланг. / Оцените, пожалуйста, тренинг

Ўзлаштирилган билимларингизни амалиётда, ўз меҳнат фаолиятингизда қўллашни қандай режалаштирасиз? /Как Вы планируете использовать полученные знания на практике?

Эътироз ва таклифлар. — Замечания, предложения.

КАТТА РАҲМАТ!
Большое спасибо!

Сана/дата: _____
Шаҳар/город: _____

ГЛОССАРИЙ

ENGLISH	РУСЧА	ЎЗБЕКЧА	МАЗМУНИ
Water balance in a plant	Баланс воды в растения	Ўсимликлардаги сув мувозанати	Ўсимлик ўзлаштирган ҳамда сарф қилган сув ўртасидаги нисбат.
Virtual water	Виртуальная вода	Виртуал сув	Бирор маҳсулотни ишлаб чиқаришга сарфланадиган сув миқдори
Water	Вода	Сув	Водород ва кислород бирикмасидан ташкил топган кимёвий модда
Water resources; Water supply	Водные ресурсы Ресурсы гидросферы	Сув ресурслари Гидросфера ресурслари	Қуруқлик, дунё океани, ерости сувлари, музликлардан иборат сув захиралари
Water-management system	Водное хозяйство	Сув ҳўжалиги	Давлатнинг, жамиятнинг сувга бўлган эҳтиёжини қондиришга қаратилган сув захираларини бошқариш
Water supply	Водоснабжение	Сув таъминоти	Давлат, жамият эҳтиёжларини сув билан таъминлаш механизми
Water balance	Водохозяйственный баланс	Сув ҳўжалиги баланси	Айни пайтда мавжуд сув миқдори ва сифатига бўлган эҳтиёж ва сувнинг борлиги ўртасидаги нисбат.
Renewable natural resources	Возобновляемые природные ресурсы	Қайта тикланувчи табиат ресурслари	Сарфланиш тезлиги уларни қайта тикланиш тезлигига тенг бўлган табиий ресурслар: биосфера, гидросфера, ер ресурслари
Water demand; Water use; Water consumption	Водопотребление	Сув истеъмоли	Сув объектларидан эҳтиёжни қондириш учун сувнинг олинishi
Water pipes	Водопровод	Водопровод	Аҳолини сув билан таъминлаш учун ётқизилган қувур.

Fall; Waterfall	Водопад	Шаршара	Сувнинг бирор бир юқориликдан пастга қараб тушиши
Water use	Водопользование	Сувдан фойдаланиш	Сув ресурсларидан фойдаланиш тартиби, шарт-шароити ва шакллари: 1) аҳоли ва халқ ҳўжалиги эҳтиёжларини қондириш учун сув объектларидан фойдаланиш; 2) ҳўжалик ёки маиший мақсадларда сувни сув объектларидан олмасдан туриб, яъни «уни ўз ичидан ўтказиб» (мисол учун, гидроэлектростанция ёки чархпалак орқали) ундан фойдаланиш. Сувдан унинг сифатини ўзгартирмасдан ёки сифатини ўзгартириб фойдаланиш мумкин (шу жумладан ҳайвонот ва ўсимлик дунёси турлари таркибини инобатга олган ҳолда).
Water horizon	Водный горизонт	Сувли горизонт	Сув ўтказадиган тоғ жинсларининг бир ёки бир нечта қатламлари, тешиклари, ёриқлари ва бошқа бўшлиқларнинг сув билан тўйинган ҳолати.
Reservoir	Водохранилище	Сув омбори	Сувни сақлаш ва сув оқимларини бошқариш мақсадида ҳосил қилинган, атрофи тўсилган сунъий сув ҳавзаси.
Water consumption	Водопотребление	Сув истеъмоли	Сув объекти ёки сув таъминоти тизимидан сувнинг истеъмол қилиниши. Сув истеъмолининг икки тури мавжуд. Биринчиси, қайта тикланадиган сув истеъмоли — яъни олинган сувнинг манбага қайтарилиши.

			Иккинчиси, қайта тикланмайдиган сув истеъмоли – сувнинг фильтрация, бугланиш ва бошқа жараёнларда йўқолиб кетиши.
Liquid oxygen	Жидкий кислород	Суюлтирилган кислород	Организмлар ҳаёти учун зарур бўлган сув таркибидаги кислород. Сувда органик чиқиндиларнинг кўпайиши баробарида ана шу чиқиндилар билан озиқланувчи бактериялар миқдори ҳам ошиб боради. Бу бактериялар жуда катта ҳажмда кислород ютади. Натижада сувдаги кислород миқдори камайиб кетади ва мазкур ҳолат сув ҳайвонларининг ўлимига сабаб бўлади.
Leaving the water in the sand	Уход воды в песок	Сувнинг қумга сингиб кетиши	Сув объеклари (сув омборлари, қўллар, ҳовузлар)да чўқиндилар ва ёгингарчилик сувларининг юзаки оқиб келиши натижасида тўпланиши ёки сув ёқаларининг бузилиши жараёнида сув остидаги ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсига путур етиши. Сувнинг қумга сингиб кетиши ҳавзалардаги сув ҳажмининг камайишига, ундан фойдаланиш кўрсаткичининг тушиб кетишига, охир-оқибатда ботқоқлик пайдо бўлишига олиб келади.
Hydraulic engineering structure	Гидротехническое сооружение	Гидротехник иншоот	Сув ресурсларидан фойдаланиш мақсадида қурилган иншоот
Stock of water	Запас воды	Сув захираси	Айни пайтда турли мақсадларда ишлатиладиган сув миқдори.

Mineralized water	Минерализованная вода	Минераллашган сув	Минерал тузлар эритмаси билан тўйинган ер ости суви. Масалан, шўрланган ёки ўғитланган ерлардан зовурларга сизиб чиққан сув
Well	Колодез	Қудуқ	20 ва ундан ортиқ метр чуқурликка эга бўлган, ер ости сувларидан фойдаланиш мақсадида қазиладиган чуқурлик.
Water resources protection	Охрана водных ресурсов	Сув ресурсларининг муҳофаза қилиш	Сув объектларининг қуриши, ифлосланиши, йўқотилиши, камайишининг олдини олишга қаратилган ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий тизим.
Soil groundwater	Почвенно-грунтовые воды	Ер ости сизот сувлари	Сув қатламнинг ер ости сизот сувлари
Need for water	Потребность в воде	Сувга бўлган эҳтиёж	Сувдан фойдаланувчилар, аҳолининг турли соҳаларда сувга бўлган эҳтиёжи
Wastewater	Сточные воды	Оқава сув	Маиший ёки ишлаб чиқариш мақсадларида ишлатилган, ёт нарсалар аралашган сув. Бундай сувнинг дастлабки кимёвий таркиби ёки физик хусусиятлари ўзгаради. Аҳоли истиқомат қиладиган ҳудудлардан, саноат ва қишлоқ ҳўжалиги корхоналаридан оқиб ўтадиган сувларга ҳам оқава сув дейилади. Чунки бу сувлар атмосфера ёгингарчиликлари, далаларни суториш ёки кўчаларга сепиш натижасида ифлосланади.

Фойдали ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Расмий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (2014 й.);
2. Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни (06.05.1993 й.);
3. Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида. 06.12.2016 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида. ex.uz/docs/245506?query
5. Ўзбекистон Республикасининг «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонуни. (2018 й.);
6. Ўзбекистон Республикасининг «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни, 2018 й.

Асосий адабиётлар:

1. *Ҳақбердиев О., Содиқова Г.* Ўзбекистоннинг ер-сув ресурслари: муаммо ва ечимлар. — Т.: «Baktria press», 2017
2. *Қосимова Н.* Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари барқарор ривожланиш манфаатлари йўлидаги таълим соҳасида ҳамкор сифатида. Ўқув қўлланма. — Т., ЮНЕСКО. 2018.
3. *Сулайманова С., Маматова Я.* Экологическая журналистика Узбекистана в контексте Устойчивого Развития. Учебное пособие. — Т.: Extremum-press, 2016.
4. *Қосимова Н.* Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика. Ўқув-амалий қўлланма. — Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази. 2016.

Қўшимча адабиётлар:

1. *Абдуллаев У.* ва бошқалар. Сув Ўзбекистон келажаги учун муҳим ҳаётий ресурс. UNDP. Тошкент. 2007.
2. «Орол фожиасининг оқибатларини юмшатиш бўйича ҳамкорликдаги ҳаракатлар: янгича ёндашувлар, инновацион ечимлар ва инвестициялар» мавзусидаги халқаро конференция материалари тўплами. Тошкент, 2018 йил, 7–8 июнь.
3. Аральское море и Приаралье. Обобщение работ НИЦ МКВК по мониторингу состояния и анализу ситуации. Ташкент, 2017.
4. *Коханова Л. А.* Экологическая журналистика, PR и реклама / Под ред. Я. Н. Засурского М.: Изд-во Юнити, 2007.

5. Кочинева А., Берлова О., Колесникова В. Экологическая журналистика: Учеб. пособие. — М., 1998.

6. Проблематика периодической печати: Учеб. пособие / Под ред. Г.С. Вычуба и Т.И. Фроловой. — М.: ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2008.

7. Шарон М. Фридман, Кеннет А. Фридман. Пособие по экологической журналистике. Изд-во Taxis, 1998.

8. Eleanor Bird Richard Lutz Christine Warw. Media as partners in education for sustainable development. 2008. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001587/158787E.pdf>

Интернет сайтлар

1. Культуры и динамика народонаселения и устойчивое развитие. Париж, ЮНЕСКО, 2001.

<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001240/124028eo.pdf>

2. Динамика образования и народонаселения: мобилизация умов в интересах устойчивого будущего. Париж, ЮНЕСКО, 1999. <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116355eo.pdf>

3. Образование в интересах устойчивого развития: междисциплинарный взгляд на согласованные действия. Международная конференция по вопросам окружающей среды и общества, образование и информационно-разъяснительная работа в интересах устойчивости. Париж, ЮНЕСКО, 1997. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127100e.pdf>

4. Образование в интересах устойчивого развития. От Рио до Йоханнесбурга: Уроки десятилетия взятых обязательств. Встреча на высшем уровне по вопросам устойчивого развития, Йоханнесбург, 26 августа — 4 сентября 2002 г. — Париж, ЮНЕСКО, 2002.

[/http://unesdoc.unesco.org/images/0012/](http://unesdoc.unesco.org/images/0012/)

5. Ўзбекистон экологик ҳаракати сайти eco.uz

6. Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг сайти uznature.uz

7. ekolog.uz

8. ekobarqaror.uz

9. sreda.uz

10. obobd.uz

МУНДАРИЖА

Сўзбоши.....	3
Семинар-тренингга кириш.....	4
I-модуль. Дунёда ва Марказий Осиёда сувдан фойдаланиш ва сувни тежаш борасидаги муаммолар.....	5
II-модуль. Глобал иқлим ўзгаришининг сув ресурсларига таъсири.....	16
III-модуль. Виртуал сув ва унинг аҳамияти.....	25
IV-модуль. Сувдан фойдаланиш: ҳуқуқий асос.....	31
V-модуль. Сув ва ундан фойдаланиш: халқаро ҳамкорлик.....	42
VI-модуль. Ўзбекистон ОАВда сувдан оқилона фойдаланиш ва сув ресурсларини бошқариш масалаларининг ёритилиши: мазмун, шакл, муаммолар ва тенденциялар.....	49
VII-модуль. Журналист суриштируви сув муаммоларини ўрганишнинг самарали усули сифатида.....	54
VIII-модуль. Журналистнинг маълумотлар билан ишлаши (дата-журналистика) ва экологик ахборот визуализацияси.....	60
IX-модуль. Фейкньюс ва фактчекинг: ёлгон ахборот ва уни текшириш усуллари.....	66
X-модуль. Ахборот манбалари билан ишлаш қоидалари ва журналиста қўйиладиган талаблар.....	71
Сув мавзуси юзасидан семинар-тренинг дастури намунаси.....	77
Семинар-тренингни баҳолаш шакли.....	80
Глоссарий.....	81
Фойдаланилган ва фойдали адабиётлар.....	85

Наргис ҚОСИМОВА

**СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ
ЎЗБЕКИСТОН ОАВ НИГОҲИДА**

Услубий қўлланма

Муҳаррир Саидмурод Холбеков

Бадиий муҳаррир Мафтуна Ваххобова

Техник муҳаррир Елена Толочко

Матн терувчи Гулчеҳра Азизова

Лицензия рақами АИ № 163. 09.11.2009. Босишга 2018 йил 22 сентябрда рухсат этилди. Бичими 60×84¹/₁₆. Оффсет қоғози. Times TAD гарнитураси. Шартли босма табағи 5,11. Нашр табағи 3,86. Адади 50 нусха. Шартнома № 81—2018. Буюртма № 51.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи техник ва дастурий воситалар базасида chop этилди. 100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-10-45. Факс: (371) 244-58-55.